

ANETA BOROWIK
SOCREALIZM – POSTAWY
STUDIA I MATERIAŁY DO DZIEJÓW
ARCHITEKTURY POLSKIEJ

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
WYDAWNICTWO

O AUTORCE

Dr Aneta Borowik,
profesorka Uniwersytetu
Śląskiego w Katowicach.
Historyczka sztuki,
konserwatorka,
absolwentka Uniwersytetu
Jagiellońskiego
w Krakowie.

Od 2008 r. pracowniczka
naukowo-dydaktyczna
Uniwersytetu Śląskiego
w Katowicach.

Autorka licznych publikacji
naukowych, w tym pięciu
książek oraz kilkudziesięciu
artykułów i rozdziałów
w monografiach
naukowych. Stypendystka
funduszu Karola
Estreichera (1997),
laureatka nagrody Rektora
Uniwersytetu Śląskiego
za osiągnięcia naukowe
(2012, 2021).

**SOCREALIZM – POSTAWY
STUDIA I MATERIAŁY
DO DZIEJÓW ARCHITEKTURY POLSKIEJ**

Aneta Borowik

**SOCREALIZM – POSTAWY
STUDIA I MATERIAŁY
DO DZIEJÓW ARCHITEKTURY POLSKIEJ**

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego • Katowice 2025

Recenzje

Jakub Lewicki

Michał Wiśniewski

Patronat honorowy

STOWARZYSZENIE ARCHITEKTÓW POLSKICH

Spis treści

Wykaz skrótów | 7

Wstęp | 9

Stan badań | 18

Cel i metodologia badań | 21

Część I. Postawy wobec socrealizmu | 25

Twórcy i funkcjonariusze kierunku | 29

Jerzy Bogusz (1918–2003) | 29

Edmund Goldzamt (1921–1990) | 31

Ryszard Karłowicz (1919–2007) | 42

Adam Kotarbiński (1914–2010) | 51

Roman Piotrowski (1895–1988) | 56

Zygmunt Skibniewski (1905–1994) | 65

Stefan Tworkowski (1907–1995) | 72

Aleksander Wolski (1913–1998) | 81

Twórcy architektury socrealistycznej | 87

Henryk Buszko (1924–2015) | 87

Jerzy Hryniewiecki (1908–1989) | 92

Janusz Ingarden (1923–2005) | 98

Stanisław Jankowski (1911–2002) | 100

Stanisław Juchnowicz (1923–2020) | 105

Wacław Kłyszewski (1910–2000) | 107

Zasław Malicki (1908–1994) | 109

Jacek Nowicki (1921–2005) | 113

Hanna Adamczewska-Wejchert (1920–1996)

i Kazimierz Wejchert (1912–1993) | 115

Eugeniusz Wierzbicki (1909–1991) | 121

Kontestatorzy | 126

Zbigniew Ihnatowicz (1906–1995) | 126

Jerzy Wierzbicki (1906–1995) | 129

Podsumowanie | 132

Część II. Teksty źródłowe | 143

Tadeusz Barucki, *Oni* | 145

Transkrypcje wywiadów Tadeusza Baruckiego, oprac. Aneta Borowik | 148

Hanna Adamczewska-Wejchert i Kazimierz Wejchert | 148

Jerzy Bogusz | 175

Henryk Buszko | 196

Edmund Goldzamt | 204

Jerzy Hryniewiecki | 246

Zbigniew Ihnatowicz | 263

Janusz Ingarden | 271

Stanisław Jankowski | 275

Stanisław Juchnowicz | 305

Ryszard Karłowicz | 312

Wacław Kłyszewski | 330

Adam Kotarbiński | 341

Zasław Malicki | 356

Jacek Nowicki | 373

Z maszynopisu wspomnień Jacka Nowickiego

[czyta Tadeusz Barucki] | 401

Roman Piotrowski | 402

Zygmunt Skibniewski | 433

Stefan Tworowski | 466

Eugeniusz Wierzbicki | 501

Jerzy Wierzbicki | 511

Aleksander Wolski | 522

Bibliografia | 555

Indeks osób | 575

Summary | 587

Wykaz skrótów

ASP	– Akademia Sztuk Pięknych
BGK	– Bank Gospodarstwa Krajowego
BISTYP	– Biuro Studiów i Projektów Typowych Budownictwa Przemysłowego (od 1971 roku Centralny Ośrodek Badawczo-Projektowy Budownictwa Przemysłowego w Warszawie)
BOS	– Biuro Odbudowy Stolicy
CDT	– Centralny (Powszechny) Dom Towarowy
CIAM	– Congrès International D'architecture Moderne, czyli Międzynarodowy Kongres Architektury Nowoczesnej
CIRPAC	– Comité international pour la résolution des problèmes de l'architecture contemporaine
CZPK	– Centrala Zaopatrzenia Przemysłu Kieślarskiego
GKOPI	– Główna Komisja Oceny Projektów Inwestycyjnych
GKUA	– –Główna Komisja Architektoniczno-Urbanistyczna
IBM	– Instytut Budownictwa Mieszkaniowego
IUA	– Instytut Urbanistyki i Architektury
KC PZPR	– Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej
KDM	– Kościuszkowska Dzielnica Mieszkaniowa we Wrocławiu
KMA	– Koło Młodej Architektury
KOPI	– Komisja Oceny Projektów Inwestycyjnych
KPP	– Komunistyczna Partia Polski
KRN	– Krajowa Rada Narodowa
KUA	– Komisja Urbanistyczno-Architektoniczna
KUia	– Komitet do spraw Urbanistyki i Architektury
MDM	– Marszałkowska Dzielnica Mieszkaniowa w Warszawie
MSW	– Ministerstwo Spraw Wewnętrznych
ND	– Narodowa Demokracja
NROW	– Naczelna Rada Odbudowy Warszawy
ONR	– Obóz Narodowo-Radykalny
PAN	– Polska Akademia Nauk
PAU	– Pracownia Architektoniczno-Urbanistyczna
PDT, Pedet	– Powszechny Dom Towarowy w Warszawie, zob. CDT
PKPG	– Państwowa Komisja Planowania Gospodarczego

POW	– Polska Organizacja Wojskowa
PPBO	– Pracownia Projektów Budownictwa Ogólnego w Katowicach
PP PKZ	– Przedsiębiorstwo Państwowe Pracownie Konserwacji Zabytków
PPR	– Polska Partia Robotnicza
PPS	– Polska Partia Socjalistyczna
PRL	– Polska Rzeczpospolita Ludowa
RDM	– Raclawicka Dzielnica Mieszkaniowa w Lublinie
RGÓ	– Rada Główna Opiekuńcza
RIBA	– Royal Institute of British Architects w Londynie
SAP	– Stowarzyszenie Architektów Polskich (późniejszy SARP)
SARP	– Stowarzyszenie Architektów Polskich
SB	– Służba Bezpieczeństwa
SGGW	– Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
SGPiS	– Zespół Szkoły Głównej Planowania i Statystyki (obecnie Szkoła Główna Handlowa) w Warszawie
SPB	– Społeczne Przedsiębiorstwo Budowlane
TKM	– Towarzystwo Kredytowe Miejskie
Trasa W-Z	– Trasa Wschód-Zachód
TOR	– Towarzystwo Osiedli Robotniczych
TUP	– Towarzystwo Urbanistów Polskich
UB	– Urząd Bezpieczeństwa Publicznego
UIA	– Union internationale des architectes UIA, czyli Międzynarodowa Unia Architektów
PPS-WRN	– Polska Partia Socjalistyczna-Wolność, Równość, Niepodległość
WSM	– Warszawska Spółdzielnia Mieszkaniowa
ZBoWiD	– Związek Bojowników o Wolność i Demokrację
ZOR	– Zakład Osiedli Robotniczych
ZPAP	– Związek Polskich Artystów Plastyków
ZUS	– Zakład Ubezpieczeń Społecznych

Wstęp

Tadeusz Barucki, architekt i wybitny badacz architektury, przeprowadził w latach 80. XX wieku wywiady z ludźmi związanymi z branżą, głównie architektami, którzy w swoim życiu zawodowym doświadczyli socrealizmu – w bardzo różny sposób. Tworzyli jego podstawy ideowe (Edmund Goldzamt, Stefan Tworkowski, Ryszard Karłowicz), oceniali projekty (Zygmunt Skibniewski, Aleksander Wolski), byli decydentami w ministerstwach i partii (Roman Piotrowski, Aleksander Wolski, Jerzy Bogusz), pracownikami dydaktycznymi (Jerzy Hryniewiecki, Jacek Nowicki), badaczami (Adam Kotarbiński), ale także projektowali w zgodzie z jego zasadami (Henryk Buszko, Stanisław Janowski, Waław Kłyszewski, Eugeniusz Wierzbicki, Jacek Nowicki, Janusz Ingarden, Stanisław Juchnowicz, Hanna Adamczewska-Wejchert i Kazimierz Wejchert) lub mu się sprzeciwiali (Zbigniew Ihnatowicz, Jerzy Wierzbicki). Rozmowy te są cennym źródłem informacji o okresie w architekturze polskiej, który mimo licznych publikacji wciąż nie jest w pełni rozpoznany. Niewiele wiadomo o mechanizmach, które wykorzystywano do wprowadzania doktryny w życie, równie mało o architektach, pracownikach uczelni i biur projektowych, studentach będących częścią systemu mającego na celu ugruntowanie tej doktryny w praktyce projektowej i realizacyjnej, ale przede wszystkim niewiele wiadomo o postawach uczestników tych procesów.

Głównym celem książki jest prezentacja wspomnianych wywiadów. Rozmówcami Tadeusza Baruckiego byli w kolejności alfabetycznej: Hanna Adamczewska-Wejchert i Kazimierz Wejchert, Jerzy Bogusz, Henryk Buszko, Edmund Goldzamt, Jerzy Hryniewiecki, Zbigniew Ihnatowicz, Janusz Ingarden, Stanisław Jankowski, Stanisław Juchnowicz, Ryszard Karłowicz, Waław Kłyszewski, Adam Kotarbiński, Zaslław Malicki, Jacek Nowicki, Roman Piotrowski, Zygmunt Skibniewski, Stefan Tworkowski, Eugeniusz Wierzbicki, Jerzy Wierzbicki oraz Aleksander Wolski. Wywiady zostały nagrane na taśmy magnetofonowe i złożone przez Tadeusza Baruckiego w Archiwum Zarządu Głównego Stowarzyszenia Architektów Polskich. Dzięki życzliwości wieloletniej opiekunki tego zbioru Pani Bożeny Drygas oraz władz Stowarzyszenia zostały mi one udostępnione. Środki finansowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach umożliwiły pozyskanie praw autorskich do ich publikacji.

Tematem rozmów Tadeusza Baruckiego był, ogólnie mówiąc, socrealizm, kierunek w sztuce polskiej, oficjalnie wprowadzony przez władze państwowe

w 1949 r. Poprzedzał go okres zapoczątkowania odbudowy Polski, przy czym z przyczyn ideologicznych najbardziej koncentrowano się na restytucji Warszawy. Władze nie narzucały w tym czasie sposobu realizacji zadania, architekci kontynuowali zazwyczaj przerwane przez wojnę dzieło modernizmu. Działania ułatwiło upaństwowienie gruntów, a urbanistyka i architektura zostały włączone do planowania gospodarczego. Przez dwa lata przygotowywano grunt pod to, co w końcu wydarzyło się w 1949 r. Za przełomowy moment w polityce kulturalnej państwa uważa się IV Zjazd Związku Zawodowego Literatów Polskich w Szczecinie w styczniu 1949 r., podczas którego realizm socjalistyczny został narzucony przez władze komunistyczne jako obowiązująca metoda twórcza i zaaprobowany przez delegatów zreorganizowanego wtedy na wzór radziecki związku¹. Dla architektów kluczowym momentem stała się Krajowa Partyjna Narada Architektów w czerwcu 1949 r., na której podpisano rezolucję określającą nowy kierunek twórczości². Głównymi тезami stały się: walka socjalizmu z imperiaлизmem znajdującą odzwierciedlenie w architekturze, konieczność przyjęcia przez architektów nowej postawy twórczej i włączenie się w tę walkę, potępienie dotychczasowych kierunków – formalizmu, konstruktywizmu i „wąsko pojętego tradycjonalizmu” jako przejawów „burżuazyjnego kosmopolityzmu”, „urbanistyki anglosaskiej” i „superurbanistycznej doktryny corbusierowskiej”. Architektura od tej pory miała być „bronią ideologiczną Partii, czynnikiem wychowania socjalistycznego mas [...], odzwierciedlając ideowe bogactwo epoki budowy socjalizmu, utworzyć formy narodowe, bliskie i zrozumiałe dla ludu”³. Drogą było „wzbogacenie skali”, wykorzystanie i rozwinięcie dziedzictwa kultury polskiej oraz synteza sztuk – architektury, rzeźby i malarstwa. Podsumowanie zawarto w akapicie:

Krajowa Partyjna Narada Architektów zobowiązuje członków Partii do podjęcia walki o przełom w naszej twórczości architektonicznej, o realizację architektury socjalistycznej, do walki przeciw kosmopolityzmowi, konstruktywizmowi,

1 B. Fijałkowska, *Polityka i twórcy (1948–1959)*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1985, s. 102.

2 *O polską architekturę socjalistyczną. Materiały z Krajowej Partyjnej Narady Architektów odbytej w dniu 20–21.VI.1949 r.*, oprac. J. Minorski, Państwowe Wydawnictwa Techniczne, Warszawa 1950, s. 194–198; *Rezolucja Partyjnej Narady Architektów*, „Trybuna Ludu” 23.06.1949, nr 171, s. 3.

3 *Rezolucja Krajowej Partyjnej Narady Architektów w dniu 20–21 czerwca 1949 roku w Warszawie*, „Architektura” 1949, nr 6–8, s. 162.

formalizmowi, do walki o twórcze nawiązanie do wielkiej spuścizny architektonicznej polskiej i światowej⁴.

Stowarzyszenie Architektów Rzeczypospolitej Polskiej uchwaliło czerwcową rezolucję podczas zjazdu swojej Rady 20 listopada 1949 r.

Stopniową implementację socrealizmu umożliwiło upaństwowienie biur projektowych, wprowadzenie regulacji ułatwiających kontrolę nad szkolnictwem wyższym, konkursami, wystawami i stowarzyszeniami, wreszcie nad procesem zatwierdzania projektów przez różne komisje. Wybrani twórcy jeździli do ZSRR, by uczyć się socrealizmu, przyjmowano także rewizyty delegacji architektów radzieckich.

Najważniejszym ośrodkiem architektonicznym było miasto stołeczne Warszawa, siedziba centralnych władz państwowych i partyjnych. W okresie stalinowskim rozstrzygający głos w sprawach architektonicznych miał prezydent Bolesław Bierut, który bardzo mocno się w nie angażował. Otaczał się „zabytkowiczami” z Janem Zachwatowiczem i Piotrem Biegańskim na czele oraz grupą zaufanych i cenionych przez niego architektów, wśród których wyróżniał naczelnego architekta Warszawy Józefa Sigalina i Edmunda Goldzamta. Realizatorzy największych i najbardziej prestiżowych warszawskich inwestycji tworzyli dość wąskie grono: Romuald Gutt, Helena i Szymon Syrkusowie, Bohdan Pniewski, Bohdan Lachert, Zygmunt Skibniewski, Zygmunt Stępiński, Jan Knothe, Stanisław Jankowski, Stanisław i Barbara Brukalscy, warszawskie Tygrysy, czyli Wacław Kłyszewski, Jerzy Mokrzyński i Eugeniusz Wierzbicki, Marek Leykam oraz Roman Piotrowski, stojący na czele resortu budownictwa.

Rozpad socrealizmu w architekturze rozpoczął się w Związku Radzieckim: podczas Ogólnokrajowej Narady Budowlanych w Moskwie w grudniu 1954 r. przywódca ZSRR Nikita Chruszczow skrytykował jego aspekt ekonomiczny. Jego wystąpienie wydrukowano w Polsce na początku 1955 r., a w branżowym czasopiśmie „Architektura” ukazało się jego streszczenie. W następnym roku, 26–28 marca 1956, w Warszawie zorganizowano Ogólnopolską Naradę Architektów, na której ostatecznie potępiono socrealizm w urbanistyce i architekturze. Sekretarzem spotkania był Tadeusz Barucki.

Poza nielicznymi przypadkami rozmówcami Tadeusza Baruckiego byli ludzie reprezentujący warszawskie środowisko architektoniczne i dlatego poprzez ich wspomnienia uzyskujemy obraz nieco jednostronny, często zawężony do

4 Ibidem.

wydarzeń stołecznych⁵. Rzecz jasna, w Warszawie podejmowano decyzje w wielu kwestiach istotnych dla całej Polski, a tutejsze realizacje stawały się wzorcami, należy jednak pamiętać, że uwarunkowania polityczno-gospodarczo-społeczne takich ośrodków, jak Wrocław, Kraków, Gdańsk, Łódź, były zróżnicowane, co przekładało się na odmienne warunki rozwoju twórczości architektonicznej i zapewne nieco inne reakcje architektów na narzuconą formułę. Te kwestie wymagają dalszych badań – już prowadzonych przez naukowców z różnych instytucji, m.in. krakowskiego Instytutu Architektury, Narodowego Instytutu Architektury i Urbanistyki w Warszawie, Instytutu Sztuki Polskiej Akademii Nauk czy Muzeum Architektury we Wrocławiu.

Większość rozmówców Tadeusza Baruckiego należała do jednego pokolenia urodzonych około 1910 r., którzy w sposób świadomy doświadczyli okropieństw II wojny światowej. Niektórzy z nich jeszcze przed rokiem 1939 zetknęli się z antysemityzmem i antykomunizmem. Łączyło ich również wykształcenie i praktyka zawodowa – poza nielicznymi wyjątkami byli wychowankami polskich politechnik, tych samych profesorów. Dorastali w podobnych realiach politycznych, gospodarczych i społecznych.

Wywiady zostały przeprowadzone w bardzo specyficznym momencie transformacji ustrojowej Polski. Rok 1989 to obrady Okrągłego Stołu, porażka PZPR w wyborach czerwcowych, objęcie funkcji premiera przez przedstawiciela NSZZ „Solidarność” Tadeusza Mazowieckiego i nowelizacja Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej⁶. Ówczesna sytuacja osobista rozmówców Tadeusza Baruckiego była zróżnicowana. Niektórzy, pomimo zaawansowanego wieku, nadal byli aktywni zawodowo (Goldzamt, Buszko, Nowicki), inni od wielu lat przebywali na emeryturze, a ich stan zdrowia pogarszał się (Piotrowski czy Tworkowski). Twórcy i funkcjonariusze kierunku opowiadali swoje historie w momencie, kiedy upadający komunizm i socrealizm zostały powszechnie potępione. To skłaniało ich raczej do przyjmowania postawy obronnej – uwidaczniał się swoisty „syndrom obłożonej twierdzy”. Większość z nich już raz przyznała się do klęski – stało się to w 1956 r., kiedy niemal wszyscy złożyli samokrytykę, dzięki czemu mogli później, przynajmniej oficjalnie, nadal dobrze funkcjonować w środowisku zawodowym. Inaczej było z tymi, którzy projektowali obiekty

5 W tym miejscu chciałabym podziękować dr. Michałowi Wiśniewskiemu za cenne uwagi zawarte w jego recenzji.

6 A. Dudek, Z. Zblewski, *Utopia nad Wisłą. Historia Peerelu*, Wydawnictwo Szkolne PWN, „Park”, Warszawa 2008, s. 305–341.

socrealistyczne – ci zazwyczaj nie przyznawali się do błędów i udawali, że to, co robili, nie miało nic wspólnego z narzuconym kierunkiem. „To nie był żaden socrealizm” – twierdzili, jak Jerzy Gottfried, o niewątpliwie socrealistycznym Domu Metalowca w Świętochłowicach⁷. Oni również zostali rozgrzeszeni przez środowisko, zgodnie z biblijną maksymą: „Kto jest bez winy, niechaj pierwszy rzuci kamień”. Tej grupie w roku 1989, pomimo transformacji ustrojowej, nadal trudno było się przyznać do konformistycznych postaw i udziału w tworzeniu nie zawsze dobrej architektury.

Upadający komunizm w tle wywiadów to niewątpliwie bardzo istotna kwestia, podobnie jak zmiana podejścia do socrealizmu i jego powolne przewartościowywanie. Kierunek ten po 1956 r. jawił się jako obszar pusty, zamknięty rozdział, o którym należało zapomnieć, a twórczość tego okresu była surowo oceniana jako nie-sztuka lub po prostu zła sztuka⁸. Koniec lat 70. XX wieku przyniósł zmianę – rozpoczęto badania nad socrealizmem jako dziedziną twórczą, pełnoprawnym kierunkiem historii sztuki. W 1979 r. w Galerii Letniej Muzeum Kazimierza Dolnego odbyła się wystawa „Malarstwo kształtowania się władzy ludowej w Polsce 1949–1955”, a w 1980 r. na łamach „Sztuki” opublikowano artykuły Stefana Morawskiego, Teresy Kostyrko i Anny Zeidler na jej temat⁹. Na 1982 r. zaplanowano otwarcie w Muzeum Narodowym w Warszawie wystawy „Oblicza socrealizmu”, jednak ze względu na wprowadzenie stanu wojennego odbyła się ona dopiero w roku 1987. Jej pokłosiem był drugi numer „Sztuki” z 1988 r., gdzie w artykule wprowadzającym Andrzej Skoczylas zaapelował o rzetelne podejście do tego tematu oraz odejście od afektywnych i związanych z propagandą partyjną ocen moralnych¹⁰. W 1984 r. odbyła się sesja Stowarzyszenia Historyków Sztuki zatytułowana „Sztuka polska po 1945 roku”, a jednym z tematów była refleksja naukowa nad socrealizmem jako zjawi-

7 A. Syska, *To nie był żaden socrealizm*, w: *Socrealizmy i modernizacje*, red. A. Sumorok, T. Zaluski, Akademia Sztuk Pięknych im. Władysława Strzemińskiego, Łódź 2017, s. 99–117.

8 L. Nader, *Co za wstyd! Historiografia o socrealizmie w latach 80. (case study)*, w: *Utracone dziedzictwo. Sztuka polska lat 80.*, red. K. Sienkiewicz, Muzeum Sztuki Nowoczesnej, Warszawa 2011, s. 86–101.

9 S. Morawski, *Utopie i realia*; T. Kostyrko, *Realizm socjalistyczny – o niektórych źródłach jego niepowodzeń*; A. Zeidler, *Malarstwo realizmu socjalistycznego – tradycja czy historia?*, „Sztuka” 1980, nr 3/7, s. 17–28.

10 A. Skoczylas, *Po latach*, „Sztuka” 1988, nr 2, s. 1, 46–47; Z. Rohozińska, *Kto się boi Krajewskich? Narodziny dyskursu antykomunistycznego w polskim polu sztuki lat 80.*, „Artium Questiones” 2024, nr 23, s. 221.

skiem, które wymagało rewizji i przemyslenia. Podjęli ją m.in. Andrzej Turowski („Polska idea”), Wojciech Włodarczyk („Nowoczesność i jej granice”) i Waldemar Baraniewski („Wobec realizmu socjalistycznego”). W środowisku łódzkim również zainteresowano się tą problematyką, co przyniosło szereg interesujących opracowań, jak artykuł Krzysztofa Stefańskiego z 1982 r. o architekturze tego okresu¹¹. W 1986 r. opublikowano książkę *Socrealizm. Sztuka polska w latach 1950–1954* Wojciecha Włodarczyka – jedyne syntetyczne ujęcie tego tematu.

Pomimo badań i apelów o rzetelność badań *sine ira et ratio* dominowały głosy krytyczne i jednostronność ocen. Sytuacja polityczna i gospodarcza w Polsce lat 80. (strajki, kryzys gospodarczy, stan wojenny) spowodowała wzrost napięć społecznych, ale również chęć podejmowania niemożliwych do tej pory rozliczeń z przeszłością. Pojawił się rozliczeniowy stosunek do okresu socrealizmu. Za Wojciechem Włodarczykiem i Andą Rottenberg zaczęto go postrzegać jako kluczowe doświadczenie kultury i sztuki, które oddziaływało na ich rozwój po 1955 r. Zofia Rohozińska pisała:

Od roku 1987 następuje radykalna zmiana. Totalna dyskredytacja socrealizmu i wszystkiego, co z nim związane, czyli przede wszystkim komunizmu, zostaje poddana procesowi naturalizacji. Porządek społeczny zostaje odwrócony, a socrealizm jako *pars pro toto* komunizmu poddany krytyce totalnej¹².

Lata dwutysięczne przyniosły kontynuację zainteresowania kierunkiem w sztuce, jego dalsze badania i przewartościowanie. Zorganizowano wówczas kilka wystaw malarstwa i architektury: „Nowocześni a socrealizm” w 2000 r. w Krakowie, „Architektura lat 1949–1956 we Wrocławiu i na Dolnym Śląsku” w 2004 r. we Wrocławiu, „Socrealizm. Fabuły – komunikaty – ikony” w 2004 r. w Kozłowie czy „Socrealizm” w 2005 r. w Bydgoszczy. Przedmiotem badań stała się forma dzieła socrealistycznego, często jednak popadano w kolejną skrajność – redukowano je wyłącznie do warstwy estetycznej. Poszukiwano w nim uniwersalnych wartości artystycznych czy odniesień stylistycznych, co prowadziło, jak zauważa Tomasz Załuski, do legitymizacji socrealizmu jako kierunku artystycznego o znacznych dokonaniach oraz do zmiany podejścia do artystów

¹¹ K. Stefański, *Architektura polska w latach 1949–1956*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1982, t. 27, z. 1–2, s. 13–103. Wznowienie ukazało się niedawno w formie książki: K. Stefański, *Socrealizm. Architektura polska 1949–1945*, Księży Młyn, Łódź 2024.

¹² Z. Rohozińska, *Kto się boi Krajewskich?...*, s. 225.

postrzeganych jako twórców, a nie, jak do tej pory, wykonawców administracyjnych poleceń¹³. Ostatnie dziesięciolecie obfituje w opracowania analityczne sylwetek artystów i samych obiektów, szczególnie tych najbardziej znanych czy eksponowanych, m.in. Marszałkowskiej Dzielnicy Mieszkaniowej i Pałacu Kultury i Nauki w Warszawie.

Współcześnie w badaniach nad socrealizmem w sztuce wychodzi się poza kontekst ideologiczno-polityczny czy estetyczny, następuje widoczna dywersyfikacja narracji o socrealizmie¹⁴. Wprowadza się nowe metody: antropologiczną, strukturalną i poststrukturalną. Często przywołuje się kontekst modernizacyjny. Andrzej Szczerski w 2010 r. w swojej publikacji *Modernizacje. Sztuka i architektura w nowych państwach Europy Środkowo-Wschodniej 1918–1939* wprowadził do dyskursu naukowego o sztuce polskiej ideę, że narzędziami modernizacji państwa i społeczeństwa były również sztuka, architektura i dizajn. Książka ta otworzyła nowe perspektywy w badaniach nad socrealizmem. Tę myśl rozwijają liczni autorzy, a najbardziej konsekwentnie Aleksandra Sumorok i Tomasz Załuski ze środowiska łódzkiego¹⁵. W urbanistyce i architekturze tego okresu zaczęto upatrywać narzędzi modernizacyjnych państwa i społeczeństwa, materialnych dowodów na nowoczesność Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Tomasz Załuski napisał wprost o modernizacji społecznej powiązanej z modernizacją gospodarczą i kulturową.

Sztuka socrealistyczna w Polsce nadal budzi zainteresowanie. W 2024 r. ukazała się publikacja Krzysztofa Stefańskiego o architekturze tego okresu, a w 2021 r. w Zachęcie – Narodowej Galerii Sztuki zaprezentowano wystawę zatytułowaną „Zimna rewolucja. Społeczeństwa Europy Środkowo-Wschodniej wobec socrealizmu, 1948–1959”¹⁶. Pokolenie twórców, którzy boleśnie zderzyli się z tym narzuconym kierunkiem, dawno już odeszło, więc nie mogą oni przypominać o tym, jakim złem socrealizm był w rzeczywistości. Jako badaczka dopuszczam różnorodność podejść metodologicznych oraz interpretacji – nie powinno to jednak doprowadzić do jego bezkrytycznej akceptacji czy mitologizacji. W 2022 r. podczas rozmowy z Tadeuszem Baruckim użyłam nieco kulawej

13 A. Sumorok, M. Załuski, *Socrealizmy i modernizacje. Rama teoretyczno-historyczna projektu*, w: *Socrealizmy i modernizacje...*, s. 28.

14 Ibidem, s. 27.

15 Ibidem.

16 Wystawa *Zimna rewolucja. Społeczeństwa Europy Środkowo-Wschodniej wobec socrealizmu, 1948–1959*, Zachęta – Narodowa Galeria Sztuki w Warszawie, 27 maja – 19 września 2021 r.

metafory: „Za pięknem socrealistycznych fasad czai się coś bardzo niedobrego”. Pamiętam jego reakcję – spojrzał na mnie przenikliwie i przytaknął. Dlatego raz jeszcze podkreślę, że tytuł recenzji wystawy Piotra Polichta z 2021 r. „Jak przestaliśmy się bać i pokochaliśmy socrealizm. «Zimna rewolucja» w Zachęcie”¹⁷ jest odbiciem pewnych ogólnych tendencji, wyparcia z perspektywy badawczej głębszych znaczeń tej sztuki: niewygodnej ideologii, szkodliwej propagandy, uwikłań twórczych, osobistych dramatów. Spójrzmy nieco bardziej obiektywnie na aspekty artystyczne, estetyczne i modernizacyjne socrealizmu. Są dzieła dobre lub poprawne, ale wiele z nich to odtwórcze naśladownictwo lub kompilacja, efekt oparcia się na sugerowanych rozwiązaniach lub „ucierania” projektu podczas komisji. Skonfrontujmy modernizacyjny aspekt socrealizmu z tym, w jaki sposób on rzeczywiście istniał. Jego rzeczywisty obraz ukazuje *Poemat dla dorosłych* Adama Ważyka czy też statystyki dotyczące liczby izb na jednego mieszkańca. Zresztą, czy oficjalne dokumenty z okresu PRL-u mogą być dla nas jakimkolwiek punktem odniesienia? Zapewne nie, tak jak entuzjastyczne artykuły z ówczesnej prasy donoszące o oddaniu do użytku kolejnego zakładu przemysłowego czy szkoły, o awansach społecznych i skokach w nowoczesność.

Tadeusz Barucki – mądry i życzliwy człowiek, do końca życia niezwykle zainteresowany sprawami architektury – wykonał pracę niezwykłą. Przekonał do wypowiedzi na temat socrealizmu ludzi, którzy bardzo często czuli opór przed komentowaniem tych czasów. Na moją prośbę zgodził się napisać wprowadzenie do wywiadów, które zatytułował „Oni”. To nie przypadek, bo właśnie książka *Oni* Teresy Torąńskiej, wywiad-rzeka z przedstawicielami nomenklatury politycznej czasów stalinowskich, była dla niego inspiracją. Sam Tadeusz Barucki miał świadomość wartości swojego dzieła: pudełko z kasetami podpisał „Super ważne. Nie kasować!”, a na liście architektów datowanej 31 maja 1990 r. napisał odręcznie tekst, w którym wytłumaczył swoje pobudki:

Materiał powyższy został nagrany jako dokumentacja bardzo istotnego okresu polskiej architektury z przeznaczeniem głównie dla pokolenia polskich architektów, które nie zna go z autopsji i błędnie ocenia występujące wówczas zjawisko¹⁸.

17 P. Policht, *Jak przestaliśmy się bać i pokochaliśmy socrealizm. «Zimna rewolucja» w Zachęcie*, 24.04.2021, <https://culture.pl/pl/artykul/jak-przestalismy-sie-bac-i-pokochalismy-socrealizm-zimna-rewolucja-w-zachecie> [dostęp: 28.05.2025].

18 Notatka Tadeusza Baruckiego pt. „Refleksje architektów działających w okresie socrealizmu...” z 31 maja 1990, Archiwum Zarządu Głównego Stowarzyszenia Architektów Polskich, bez sygn.

Autor nagrań w 2010 r. był przekonany, że wywiady zaginęły, i apelował na łamach „Komunikatu SARP” o ich zwrot w następujących słowach:

Korzystając z okazji, zwracam się tą drogą z prośbą do tych, którzy być może „wypożyczyli” z SARP-u wymienione w tekście nagrania, o ich zwrot z uwagi na cenną wartość dokumentalną¹⁹.

Pomimo technicznej niedoskonałości nośnika i często złej jakości nagrań starałam się wiernie spisać ich treść. Niestety, ze względu na to, że wszyscy autorzy wypowiedzi już nie żyją, nie mogłam poprosić o autoryzację. Pomimo pokusy, żeby „wygładzić” tekst, usuwać powtórzenia, przerywniki oraz inne didaskalia (np. chwalenie trunku pitego w trakcie wywiadu), nie zdecydowałam się na to. Zawahania, powtórzenia, żywe reakcje (milczenie, śmiech, podniesiony ton czy wzruszenie) są według mnie bardzo ważne i często więcej mówią niż spójna i gładka wypowiedź. Oprócz wywiadów w książce zamieszczono część, w której zostały przybliżone kwestie niezbędne do ich zrozumienia: sylwetki rozmówców oraz próbę prezentacji ich postaw wobec socrealizmu.

Kim był pomysłodawca i realizator nagrań? Tadeusz Barucki (1922–2022) był architektem, historykiem i niestrudzonym popularyzatorem architektury²⁰. Pochodził z Białegostoku. Studiował architekturę i historię sztuki – pierwszą początkowo w filii Politechniki Warszawskiej w Lublinie, a następnie na Wydziałach Politechnicznych Akademii Górniczej w Krakowie, późniejszej Politechnice Krakowskiej, drugą – na uniwersytetach w Lublinie i Krakowie. Pracę zawodową rozpoczynał w momencie proklamowania socrealizmu, najpierw w Krakowie w Biurze Przemysłu Węglowego i Centralnym Biurze Projektów Architektonicznych i Budowlanych, a następnie w Warszawie w Biurze Studiów i Projektów Ministerstwa Komunikacji oraz Instytucie Urbanistyki i Architektury. Projektował wówczas budynki przemysłowe (np. Główne Zakłady Naprawcze PKS na Żeraniu w Warszawie, 1950–1954) oraz wystawy (np. „Odrodzenie w Polsce”, Muzeum Narodowe w Warszawie, 1953) – taka tematyka w dużej mierze pozostawiała mu swobodę artystycznej wypowiedzi. Ważną

19 T. Barucki, *Jarosław Zieliński, Realizm socjalistyczny w Warszawie*, recenzja, „Komunikat SARP” 2010, nr 1–2, s. 50.

20 Na jego temat zob. m.in. J. Kamiński, *Opowieść biograficzna o Tadeuszu Włodzimierzu Baruckim (spisana na podstawie jego wspomnień i publikacji)*, w: *Tadeusz Barucki. Architekt – podróżnik – badacz*, red. M. Żmudzińska-Nowak, Biblioteka Śląska, Katowice 2022, s. 13–51.

dziedzina jego aktywności zawodowej była działalność w Stowarzyszeniu Architektów Polskich. Kilkukrotnie angażował się w organizację istotnych wydarzeń, w tym Międzynarodowego Spotkania Architektów w Warszawie w 1954 r. oraz Ogólnopolskiej Narady Architektów w 1956 r., kończącej socrealizm w tej dziedzinie twórczości. Od 1956 do 1961 r. pełnił funkcję sekretarza generalnego SARP-u, a od 1971 r. wiceprezesa do spraw zagranicznych. Od 1955 r. odbywał międzynarodowe podróże studialne. Niestrudzenie poznawał i dokumentował architekturę polską i światową, nawiązywał kontakty z jej twórcami, wygłaszał wykłady, popularyzował dokonania polskich architektów. Wielokrotnie był za to nagradzany – w 1981 r. otrzymał prestiżową Nagrodę im. Jeana Tschumiego, przyznaną przez Międzynarodową Unię Architektów za wymianę informacji o architekturze i promocję kultury architektonicznej na świecie, a w 1985 r. Honorową Nagrodę Stowarzyszenia Architektów Polskich²¹. Jako profesor wizytujący odwiedził 40 krajów i wygłosił ponad 400 wykładów. Zgromadził 200 tys. zdjęć ukazujących architekturę całego świata. Jego dorobek publikacyjny jest olbrzymi i obejmuje około 500 artykułów oraz dziesiątki książek poświęconych architektom oraz architekturze polskiej i światowej²².

Stan badań

Bibliografia na temat polskiego socrealizmu jest bardzo obszerna. W książce wykorzystano opracowania o charakterze ogólnym Wojciecha Włodarczyka, Krzysztofa Stefańskiego, Waldemara Baraniewskiego, Marka Czapelskiego, Piotra Majewskiego, Andrzeja Basisty i Anny Cymer²³. Do naświetlenia

21 A. Czyżewski, E. Czyżewska, A. Kowalska, *Honorowa Nagroda SARP 1966–2006*, Stowarzyszenie Architektów Polskich SARP, Warszawa 2006, s. 187.

22 Wybór publikacji zamieszczono w książce Tadeusz Barucki. *Architekt – podróżnik – badacz...*

23 W. Włodarczyk, *Socrealizm. Sztuka polska w latach 1950–1954*, Wydawnictwo Literackie, Paryż 1986; W. Baraniewski, *Ideologia w architekturze Warszawy okresu realizmu socjalistycznego*, „Rocznik Historii Sztuki” 1996, s. 231–259; K. Stefański, *Socrealizm. Architektura polska 1949–1945*, Księży Młyn, Łódź 2024; A. Cymer, *Architektura w Polsce 1945–1989*, Centrum Architektury: Narodowy Instytut Architektury i Urbanistyki, Warszawa 2018; A. Basista, *Betonowe dziedzictwo. Architektura w Polsce czasów komunizmu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa–Kraków 2001; W. Baraniewski, *Architektura Warszawy w czasach stalinowskich. Marszałkowska Dzielnica Mieszkaniowa – symboliczny kamuflaż*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki: Teoria i Historia” 2010, s. 49–73; idem, *Między opresją a obojętnością. Architektura w polsko-rosyjskich relacjach w XX wieku*,

mechanizmów wprowadzania socrealizmu w teorii, praktyce architektonicznej i na uczelniach posłużyły liczne teksty z tamtej epoki, w tym artykuły z czasopisma „Architektura”, trzytomowe dzieło Józefa Sigalina, opracowanie Bohdana Garlińskiego oraz współczesne publikacje o charakterze przekrojowym, katalogi wystaw i teksty źródłowe, m.in. *Teksty modernizmu. Antologia polskiej teorii i krytyki architektury 1918–1981*, wydane przez Instytut Architektury. Wykorzystano również teksty współczesne, szczególnie te zawarte w dwutomowej jubileuszowej publikacji wydanej przez Stowarzyszenie Architektów Polskich²⁴. Przy analizie postaw, oprócz relacji samych twórców, przydatne okazały się ciekawe opracowania Waldemara Baraniewskiego, Marka Czapelskiego, Andrzeja Skalimowskiego, Józefa Piłatowicza oraz, w pewnym stopniu, Błażeja Ciarkowskiego²⁵. Do uzupełnienia biografistyki wybranych postaci posłużyły teksty Grzegorza Piątka, Andrzeja Skalimowskiego i Tadeusza Baruckiego, wydawnictwa okazjonalne, takie jak *Warszawska Szkoła Architektury* czy *Nowa*

Culture.pl [tekst z katalogu wystawy *Warszawa–Moskwa/Moskwa–Warszawa 1900–2000*, Zachęta – Narodowa Galeria Sztuki, listopad 2004 – styczeń 2005, Państwowa Galeria Tretiakowska, marzec – czerwiec 2005, red. M. Poprzęcka, L. Jowlewa, Zachęta – Narodowa Galeria Sztuki, Warszawa 2004]; idem, *Wobec realizmu socjalistycznego*, w: *Sztuka polska po 1945 roku. Materiały sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, Warszawa, listopad 1984, red. T. Hrankowska, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1987, s. 173–187.

24 M. Czapelski, *Architekci i „matolów kupa”. O Pniewskim, doktrynie i urzędnikach u progu lat pięćdziesiątych*, w: *Mowa i moc obrazów. Prace dedykowane profesor Marii Poprzęckiej*, red. W. Baraniewski, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005; idem, *Architektura polskiego socrealizmu w Zachęcie*, Zachęta – Narodowa Galeria Sztuki, Warszawa 2016; B. Garliński, *Architektura polska 1950–1951*, Państwowe Wydawnictwa Techniczne, Warszawa 1953; J. Sigalin, *Warszawa 1944–1980. Z archiwum architekta*, t. 1–3, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1986; A. Skalimowski, „Pierwsza szczerza narada architektów”. *Motywy, przebieg i konsekwencje Ogólnopolskiej Narady Architektów z 1956 r.*, w: *Polska 1944/45–1989. Studia i materiały*, t. 10, Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2011, s. 181–203; P. Majewski, *Ideologia i konserwacja. Architektura zabytkowa w czasach socrealizmu*, Trio, Warszawa 2009; *Fragmenty stułetniej historii 1899–1999*, t. 1: *Relacje, wspomnienia, refleksje*, red. T. Barucki et al., Stowarzyszenie Architektów Polskich Oddział Warszawski, Warszawa 2000; *Teksty modernizmu: antologia polskiej teorii i krytyki architektury 1918–1981*, t. 1: *Źródła*, t. 2: *Eseje*, red. D. Jędruch, M. Karpińska, D. Leśniak-Rychlak, Instytut Architektury, Kraków 2018.

25 Z. Stepiński, *Postawy*, „Architektura” 1978, nr 1–2; A. Skalimowski, *Sigalin. Towarzysz odbudowy*, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec 2023; J. Piłatowicz, *Poglądy Heleny i Szymona Syrkusów na architekturę w latach 1925–1956*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2009, nr 3–4, s. 123–164; B. Ciarkowski, *Odcienie szarości: architekci i polityka PRL-u*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2017; idem, *Słowo architekta: opowieści o architekturze Polski Ludowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2024.

Huta – architektura i twórcy miasta idealnego. Niezrealizowane projekty z 2005 r., a także *Polski Słownik Biograficzny*, leksykony, niepublikowany *Słownik architektów budowniczych Polaków oraz cudzoziemców w Polsce działających* Andrzeja Nitscha oraz informacje z portalu SARP-u *In memoriam – pamięci architektów polskich*, dla którego wiele biogramów napisał Tadeusz Barucki²⁶.

W ostatnich dekadach ukazało się wiele książek, w których jest obecny problem socrealizmu w architekturze polskiej: monografie miast i twórców, materiałów pokonferencyjnych i katalogów wystaw²⁷. Na szczególną uwagę zasługuje działalność badawcza i wydawnicza krakowskiego Instytutu Architektury, wrocławskiego Muzeum Architektury oraz warszawskiego Narodowego Instytutu Urbanistyki i Architektury. Ważną grupą tekstów są ujęcia monograficzne architektek i architektów ukazujące ich refleksje i reakcje wobec narzuconego kierunku. Są to m.in. książki o Romualdzie Gutcie, Józefie Sigalinie, Helenie Syrkus, Witoldzie Cęckiewicz, Bohdanie Lachercie, Bohdanie Pniewskim,

26 G. Piątek, *Niezniszczalny. Bohdan Pniewski. Architekt salonu i władzy*, Teatr Wielki – Opera Narodowa, Wydawnictwo Filtry, Warszawa 2021; idem, *Najlepsze miasto świata. Odbudowa Warszawy 1944–1949*, Wydawnictwo WAB – Grupa Wydawnicza Foksal, Warszawa 2022; T. Barucki, *Tyгрыsy*, Wacław Kłyszewski, Jerzy Mokrzyński, Eugeniusz Wierzbicki, Salix Alba, Warszawa 2014; idem, *W. Kłyszewski, J. Mokrzyński, E. Wierzbicki*, Arkady, Warszawa 1987; idem, *Zielone konie*, Salix Alba, Warszawa 2015; *Warszawska Szkoła Architektury 1915–1965. 50-lecie Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej*, praca zbiorowa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1967; *Nowa Huta – architektura i twórcy miasta idealnego. Niezrealizowane projekty*, red. A. Biedrzycka, współpraca A. Chyb, M. Fryźlewicz, Muzeum Krakowa, Kraków 2005; A. Czyżewski, E. Czyżewska, A. Kowalska, *Honorowa Nagroda SARP 1966–2006*, Stowarzyszenie Architektów Polskich SARP, Warszawa 2006; *In memoriam – pamięci architektów polskich*, www.archimemory.pl [dostęp: 22.04.2025].

27 Jako przykłady można wymienić: J. Zieliński, *Realizm socjalistyczny w Warszawie. Urbanistyka i architektura (1949–1956)*, Fundacja Hereditas, Warszawa 2009; M. Leśniakowska, *Architektura w Warszawie. Lata 1945–1965*, Arkada, Warszawa 2003; A. Sumorok, *Architektura i urbanistyka Łodzi okresu realizmu socjalistycznego*, Neriton, Warszawa 2010; *Architektura lat 1949–1956 we Wrocławiu i na Dolnym Śląsku*, red. A. Zwierzchowski, współpraca A. Boryska, Muzeum Architektury, Wrocław 2004; *Sztuka polska po 1945 roku. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, Warszawa 1984, red. T. Hrankowska, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1987; *Warszawa–Moskwa/Moskwa–Warszawa 1900–2000*, Zachęta – Narodowa Galeria Sztuki, listopad 2004 – styczeń 2005, Państwowa Galeria Tretiakowska, marzec – czerwiec 2005, red. M. Poprzęcka, L. Jowlewa, Zachęta – Narodowa Galeria Sztuki, Warszawa 2004; *Socrealizm*, katalog wystawy, red. D. Pałys, Galeria Miejska BWA w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2005; *Von Moskau lernen? Uczyć się od Moskwy? Learning from Moscow?*, red. B. Schäfer, Nicolai Der Hauptstadtverlag, Berlin 2012; *Socrealizmy i modernizacje*, red. A. Sumorok, T. Załuski, Akademia Sztuk Pięknych im. Władysława Strzemińskiego, Łódź 2017.

Danucie i Danielu Olędzkich, Andrzeju Frydeckim²⁸. W części opracowania koncentrującej się na sylwetkach i postawach rozmówców Tadeusza Baruckiego wykorzystano niektóre z nich.

Ze względu na obszerność bibliografii pełną listę wykorzystanych publikacji zamieszczono na końcu książki²⁹.

Cel i metodologia badań

Celem badań naukowych jest udowodnienie lub zaprzeczenie prawdziwości postawionych tez za pomocą opisu, wyjaśnienia badanych zjawisk i faktów oraz ich interpretacji³⁰. Głównym celem tej książki jest próba odpowiedzi na pytanie, jakie postawy przyjmowali polscy architekci wobec socrealizmu, oraz zrekonstruowanie mechanizmów implementacji tego kierunku w powojennej Polsce na podstawie zachowanych ustnych przekazów twórców, ideologów i kontestatorów. Przedmiotem badań jest człowiek – twórca, architekt, ideolog, kreator dzieł architektonicznych, wreszcie twórca represjonowany, poddawany naciskom; przedmiotem badań jest także kontekst kulturowy powstawania architektury w tym czasie.

28 A. Dybczyńska-Bułyшко, *Kształt dla chaosu: twórczość Romualda Gutta a problemy polskiego modernizmu*, DiG, Warszawa 2008; B. Ciarkowski, *Danuta i Daniel Olędzcy: architektura na miarę możliwości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2023; M. Duda, *Patchwork. Architektura Jadwigi Grabowskiej-Hawrylak*, Wrocław 2016; M. Czapelski, *Bohdan Pniewski – warszawski architekt XX wieku*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008; *Witold Cęckiewicz*, t. 1–2, red. M. Karpińska, D. Leśniak-Rychlak, M. Wiśniewski, Instytut Architektury, Kraków 2015; G. Piątek, *Niezniszczalny. Bohdan Pniewski. Architekt salonu i władzy*, Teatr Wielki – Opera Narodowa, Wydawnictwo Filtry, Warszawa 2021; A. Skolimowski, *Sigalin. Towarzysz odbudowy*, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec 2018; B. Chomątkowska, *Lachert i Szanajca. Architekci awangardy*, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec 2015; J. Majczyk, *Miasta, migracje, modernizmy. Architektura Andrzeja Frydeckiego*, Muzeum Architektury, Wrocław 2023; K. Uchowicz, *Awers/rewers. Architekt Bohdan Lachert*, Muzeum Architektury, Wrocław 2018; *Archipelag CIAM: Listy Heleny Syrkus*, red. A. Kędziorek, K. Uchowicz, M. Wirkus, Narodowy Instytut Architektury i Urbanistyki, Warszawa 2019.

29 Socrealizm w architekturze jest chętnie podejmowanym tematem badawczym przez naukowców za granicą, jednak ze względu na objętość niniejszej publikacji oraz jej założenia ta problematyka świadomie nie została rozwinięta. Do najważniejszych publikacji o charakterze przekrojowym należy książka Andersa Åmana *Architecture and Ideology in Eastern Europe during the Stalin Era: an Aspect of Cold War History*, The MIT Press, Cambridge (MA) – London 1992.

30 E.D. Niezabitowska, *Metody i techniki badawcze w architekturze*, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice 2014, s. 187.

Wojciech Włodarczyk, autor pierwszej syntetycznej publikacji dotyczącej polskiego socrealizmu w sztuce, zauważył, że nie można badać architektury realizmu socjalistycznego, będącej dla niego artystyczną wersją stalinizmu, wyłącznie na gruncie historii form artystycznych czy historii tematów, a należy uwzględnić totalitarne warunki, ówczesną świadomość, sumienie i mechanizmy wyborów³¹. W pełni zgadzając się z tym stwierdzeniem, należy sobie zadać pytanie, jak to zrobić i czy takie badanie będzie miało wartość naukową. Rafał Paweł Wierchosławski w tekście „Jak badać dzieje PRL?” zapytuje:

Czy uwzględnienie subiektywnego doświadczenia jednostek wnosi coś do naszej wiedzy naukowej o działaniach i skutkach tychże działań, czy też wprost przeciwnie – jednostki te winniśmy badać niejako z zewnątrz, skupiając uwagę badawczą na ukierunkowaniach całościowych, strukturalno-funkcjonalnych, które wyznaczają pewne ramy determinujące sposób zachowania się jednostek. W pierwszym wypadku dążymy do zrozumienia i korygującego przekładu jednostkowego doświadczenia na kategorię opisu (interpretacji), spełniającą kryteria naukowości³².

Do mojej pracy wybrałam metodę mikrohistoryczną, mając świadomość jej niedoskonałości. Ma ona długą tradycję – jest używana od blisko 50 lat, a opiera się na badaniu i zachowaniu elementu indywidualnego narracji przy jednoczesnym dążeniu do generalizacji wyniku.

Metoda mikrohistoryczna została uzupełniona metodą badań historyczno-interpretacyjnych, zdefiniowaną jako gromadzenie dokumentów i faktów dotyczących historii obiektów i postaci, ich opisu i interpretacji naukowej³³. Ze względu na braki w dokumentacji lub występujące w niej sprzeczności, a także z uwagi na kontekst historyczny, społeczny i kulturowy zostały one poddane interpretacji. Badania oparto także na dokumentacji pamięciowej rozumianej jako wywiady z osobami, które posiadają wiedzę na temat interesujących zdarzeń, faktów i osób³⁴.

31 W. Włodarczyk, *Socrealizm...*

32 R.P. Wierchosławski, *Problem opisu i interpretacji rzeczywistości społecznej czasu przeszłego niedokonanego, czyli jak badać dzieje PRL?*, w: *Obrazy PRL. O konceptualizacji realnego socjalizmu w Polsce*, red. K. Brzechczyn, Oddział Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu, Poznań 2008, s. 109–130.

33 E.D. Niezabitowska, *Metody i techniki...*, s. 187.

34 *Ibidem*, s. 191.

Kluczową techniką badawczą jest wywiad, definiowany jako „[...] każda forma zadawania pytań twarzą w twarz”³⁵ oraz „technika badawcza polegająca na rozmowie z ekspertem lub użytkownikiem w celu uzyskania informacji na podjęty w badaniach temat”³⁶. Wywiad może być bardzo pożyteczny w badaniach architektonicznych jako jedna z najbardziej elastycznych i wnikliwych technik badawczych stosowanych w naukach społecznych, „[...] ponieważ można się z niego dowiedzieć, co osoba myśli, czuje, robi, wie, w co wierzy i czego oczekuje”³⁷. Wywiady Tadeusza Baruckiego, które są jednym z fundamentów przeprowadzonych badań, można zaliczyć do kategorii pogłębionych, ponieważ autor koncentrował się w nich na konkretnym problemie – socrealizmie. Z drugiej strony należą do grupy wywiadów swobodnych standaryzowanych, w których badacz poszukuje odpowiedzi na określone pytania, ale daje respondentowi szansę na swobodną wypowiedź w określonym obszarze problemowym³⁸. Są to również wywiady wielokrotne, czyli przeprowadzone z wieloma osobami na ten sam temat. Tadeusz Barucki stosował technikę określaną przez teoretyków zagadnienia jako „uważne słuchanie”: po wyjaśnieniu respondentowi, jaki jest cel wywiadu i na jakie podstawowe pytania chciałby uzyskać odpowiedź, pozwalał na swobodę wypowiedzi i rzadko nimi sterował. Często stosował technikę „pytania przez echo”, to znaczy wtedy, kiedy rozmówca dłuższy czas mówił nie na temat lub odbiegał od tematu, wielokrotnie powtarzał pytanie, próbując uzyskać na nie odpowiedź.

35 Ibidem, s. 295.

36 Ibidem.

37 Ibidem, s. 425.

38 Ibidem, s. 295–296.

Bibliografia

- Adamczewska-Wejchert Hanna, *Uwarunkowania rozwoju architektury ostatniego czterdziestolecia (1945–1985)*, „Architektura” 1986, nr 6, s. 52–56.
- Adamczewski Jan, *Kraków od A do Z*, Krajowa Agencja Wydawnicza, Kraków 1992.
- Adiunkt Ewa Cieszyńska (1923–1972), w: Zenon Prętczyński, *Wspomnienia o Profesorach Wydziału Architektury Politechniki Wrocławskiej (z lat studiów 1947–1952)*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2005, s. 36–39.
- Adolf Ciborowski, w: Magdalena Stokłosa, Aleksandra Wójcik, *Polscy architekci na świecie: Polacy świata*, Departament Współpracy z Polonią i Polakami za Granicą. Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Warszawa 2020, s. 213.
- Aleksander Marian Korwin-Szymanowski, Muzeum Powstania Warszawskiego, <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/aleksander-korwin-szymanowski,22634.html> [dostęp: 28.05.2025].
- Almanach XXX Lecia. Nauczyciele akademicy Wydziału Architektury Politechniki Śląskiej, red. Katarzyna Locher-Książek, Politechnika Śląska, Gliwice 2013.
- Aman Anders, *Architecture and Ideology*, in: *Eastern Europe during the Stalin Era: an Aspect of Cold War History*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts–London 1992.
- Arch. Bogusław Karczewski, In memoriam – pamięci architektów polskich, 5.08.2022, https://www.archimemory.pl/pokaz/boguslaw_karczewski,679 [dostęp: 25.05.2025].
- Arch. Bohdan Damiński, In memoriam – pamięci architektów polskich, 13.10.2023, https://www.archimemory.pl/pokaz/bohdan_damiecki,2135 [dostęp: 16.05.2025].
- Arch. Franciszek Adamski, In memoriam – pamięci architektów polskich, 05.10.2020, https://www.archimemory.pl/pokaz/franciszek_adamski,18827 [dostęp: 26.05.2025].
- Arch. Halina Grabowska, In memoriam – pamięci architektów polskich, 26.11.2024, https://www.archimemory.pl/pokaz/halina_grabowska,1272992 [dostęp: 26.05.2025].
- Arch. Jan Grabowski, In memoriam – pamięci architektów polskich, 10.04.2024, https://www.archimemory.pl/pokaz/jan_grabowski,1273421 [dostęp: 26.05.2025].
- Arch. Jan Sobiesław Najman, In memoriam – pamięci architektów polskich, 6.09.2018, https://www.archimemory.pl/pokaz/jan_sobieslaw_najman,25363 [dostęp: 16.05.2025].
- Arch. Jan Soroczyński, In memoriam – pamięci architektów polskich, 24.07.2025, https://www.archimemory.pl/pokaz/jan_soroczynski,1352 [dostęp: 18.08.2025].
- Arch. Janusz Krotkiewski, In memoriam – pamięci architektów polskich, 13.08.2023, https://www.archimemory.pl/pokaz/janusz_krotkiewski,1273378 [dostęp: 26.05.2025].

- Arch. Jerzy Feliks Kowarski*, In memoriam – pamięci architektów polskich, 03.07.2022, https://www.archimemory.pl/pokaz/jerzy_feliks_kowarski,718 [dostęp: 26.05.2025].
- Arch. Jerzy Łoziński*, In memoriam – pamięci architektów polskich, 07.01.2022, https://www.archimemory.pl/pokaz/jerzy_lozinski,1313 [dostęp: 26.05.2025].
- Arch. Józef Zbigniew Polak*, In memoriam – pamięci architektów polskich, 01.01.2025, https://www.archimemory.pl/pokaz/miroslaw_jerzy_polak,1274430 [dostęp: 26.05.2025].
- Arch. Kazimierz Goławski*, In memoriam – pamięci architektów polskich, 22.02.2022, https://www.archimemory.pl/pokaz/kazimierz_golawski,6268 [dostęp: 26.05.2025].
- Arch. Krystyna Bierut-Maminajszwili*, In memoriam – pamięci architektów polskich, 21.12.2021, https://www.archimemory.pl/pokaz/krystyna_bierut-maminajszwili,2339 [dostęp: 26.05.2025].
- Arch. Michał Tetmajer*, In memoriam – pamięci architektów polskich, 5.08.2023, https://www.archimemory.pl/pokaz/michal_przerwa-tetmajer,1273400 [dostęp: 25.05.2025].
- Arch. Natan Borowski*, In memoriam – pamięci architektów polskich, 31.08.2021, https://www.archimemory.pl/pokaz/natan_borowski,11183 [dostęp: 16.05.2025].
- Arch. Stanisław Baran*, In memoriam – pamięci architektów polskich, 01.02.2025, https://www.archimemory.pl/pokaz/stanislaw_baran,5253 [dostęp: 26.05.2025].
- Arch. Stanisław Staszewski*, In memoriam – pamięci architektów polskich, 26.07.2022, https://www.archimemory.pl/pokaz/stanislaw_staszewski,1273753 [dostęp: 26.05.2025].
- Arch. Tadeusz Bohdan Zieliński*, In memoriam – pamięci architektów polskich, 10.06.2022, https://www.archimemory.pl/pokaz/tadeusz_bohdan_zielinski,2463 [dostęp: 19.08.2025].
- Arch. Tadeusz Jerzy Piela*, In memoriam – pamięci architektów polskich, 6.11.2023, https://www.archimemory.pl/pokaz/tadeusz_jerzy_piela,18091 [dostęp: 16.05.2025].
- Arch. Tadeusz Melchinkiewicz*, In memoriam – pamięci architektów polskich, 04.07.2023, https://www.archimemory.pl/pokaz/tadeusz_melchinkiewicz,25225 [dostęp: 16.05.2025].
- Arch. Tadeusz Stefański*, In memoriam – pamięci architektów polskich, 04.04.2025, https://www.archimemory.pl/pokaz/tadeusz_stefanski,4796 [dostęp: 16.05.2025].
- Arch. Wincenty Franciszek Szober*, In memoriam – pamięci architektów polskich, 13.04.2025, https://www.archimemory.pl/pokaz/wincenty_franciszek_szober,340 [dostęp: 26.05.2025].
- Arch. Wincenty Sielicki*, In memoriam – pamięci architektów polskich, 4.06.2025, https://www.archimemory.pl/pokaz/wincenty_sielicki,1272974 [dostęp: 18.08.2025].
- Arch. Zygmunt Edward Plater-Zyberk*, In memoriam – pamięci architektów polskich, 07.05.2022, https://www.archimemory.pl/pokaz/zygmunt_plater-zyberk,5729 [dostęp: 16.05.2025].

- Archipelag CIAM. Listy Heleny Syrkus*, red. Aleksandra Kędziorek, Katarzyna Uchowicz, Maja Wirkus, Narodowy Instytut Architektury i Urbanistyki, Warszawa 2019.
- Architektura i urbanistyka w dokumentach KC PZPR*, wybór i opracowanie Andrzej Skolimowski, Narodowy Instytut Architektury i Urbanistyki, Warszawa 2022.
- Architektura lat 1949–1956 we Wrocławiu i na Dolnym Śląsku*, red. Andrzej Zwierchow-ski, współpraca Anna Boryska, Muzeum Architektury, Wrocław 2004.
- Architektura Warszawy 1945–1965 na fotografii*, oprac. Teresa Gumulowska, Maria Miller-Jankowska, Małgorzata Wornbard, Biblioteka Główna Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2016.
- „Architektura” 1953, nr 7, s. 191 [Wypowiedź Ryszarda Karłowicza podczas dyskusji na Krajowej Naradzie Architektów w 1953 r.].
- Banaszak Wojciech, Piotr Zaremba, https://pomeranica.pl/wiki/Piotr_Zaremba [dostęp: 16.05.2025].
- Bańkowska Barbara et al., *Stulecie Towarzystwa Urbanistów Polskich 1923–2003*, praca zbiorowa, Narodowy Instytut Architektury i Urbanistyki, Warszawa 2022.
- Baraniewski Waldemar, *Wobec realizmu socjalistycznego*, w: *Sztuka polska po 1945 roku. Materiały sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, Warszawa, listopad 1984, red. Teresa Hrankowska, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1987, s. 173–187.
- Baraniewski Waldemar, *Ideologia w architekturze Warszawy okresu realizmu socjalistycznego*, „Rocznik Historii Sztuki” 1996, s. 231–259.
- Baraniewski Waldemar, *Między opresją a obojętnością. Architektura w polsko-rosyjskich relacjach w XX wieku*, Culture.pl [tekst z katalogu: Warszawa–Moskwa/Moskwa–Warszawa 1900–2000, Zachęta – Varsava 1900–2000: Zachęta Narodowa Galeria Sztuki, listopad 2004 – styczeń 2005, Państwowa Galeria Tretiakowska, marzec – czerwiec 2005, red. Maria Poprzęcka, Lidia Jowlewa, Zachęta – Narodowa Galeria Sztuki, Warszawa 2004].
- Baraniewski Waldemar, *Architektura Warszawy w czasach stalinowskich. Marszałkowska Dzielnica Mieszkaniowa – symboliczny kamuflaż*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki: Teoria i Historia” 2010, s. 49–73.
- Baraniewski Waldemar, *Pałac w Warszawie*, Fundacja Raster: Muzeum Sztuki Nowoczesnej, Warszawa 2014.
- Baraniewski Waldemar, *Rozprawa z modernizmem*, „Miejsce” 2017, nr 3, s. 21–42.
- Baraniewski Waldemar, *Zakładowy Dom Kultury Stalowa Wola w Stalowej Woli. Historia. Kontekst historyczno-ideowy. Autorstwo i tradycje artystyczne*, Warszawa 2022, https://dziedzictwomdk.pl/files/publikacje-i-dokumenty/prof_-dr-hab_-Waldemar-Baraniewski-ZDK-Huty-Stalowa-Wola.pdf [dostęp: 16.05.2025].
- Barucki Tadeusz, *Maciej Nowicki*, Arkady, Warszawa 1980.

- Barucki Tadeusz, W. Kłyszewski, J. Mokrzyński, E. Wierzbicki, Arkady, Warszawa 1987.
- Barucki Tadeusz, *Stephan du Chateau*, Kanon, Warszawa 1995.
- Barucki Tadeusz, *Bohdan Pniewski (1897–1965)*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 2000, nr 4, s. 245–269.
- Barucki Tadeusz, *Zrozumieć czas socrealizmu*, w: *Fragmenty stuletniej historii 1899–1999*, t. 1: *Relacje, wspomnienia, refleksje*, red. Barucki Tadeusz et. al., Stowarzyszenie Architektów Polskich Oddział Warszawski, Warszawa 2000, s. 298–299.
- Barucki Tadeusz, *Jacek Nowicki 1921–2005*, „Komunikat SARP” 2005, nr 6, s. 48–49.
- Barucki Tadeusz, *Stanisław Jankowski – In memoriam*, „Komunikat SARP” 2006, nr 4, s. 54.
- Barucki Tadeusz, *Szanajca Józef (1902–1939)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 46, Polska Akademia Umiejętności, Warszawa–Kraków 2009–2010, s. 591–593.
- Barucki Tadeusz, „Jarosław Zieliński. Realizm socjalistyczny w Warszawie”, recenzja, „Komunikat SARP” 2010, nr 1–2, s. 50.
- Barucki Tadeusz, *Tyгрыsy. Wacław Kłyszewski, Jerzy Mokrzyński, Eugeniusz Wierzbicki, Salix Alba*, Warszawa 2014.
- Barucki Tadeusz, *Zielone Konie*, Salix Alba, Warszawa 2015.
- Basista Andrzej, *Betonowe dziedzictwo. Architektura w Polsce czasów komunizmu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa–Kraków 2001.
- Bierut Bolesław, *Sześćdziesiąt lat odbudowy Warszawy*, Książka i Wiedza, Warszawa 1950.
- Błaszczak Dariusz, *Juliusz Żórawski – przerwane dzieło modernizmu*, Salix Alba, Warszawa 2010.
- Bogusz Jerzy, *Architektura wystaw*, „Nowa Kultura” 1950, nr 10, s. 5.
- Bogusz Jerzy, *Z doświadczeń agitacji pogłądowej*, Warszawa 1952.
- Borowiak Piotr, *Nowe Pyskowice – budowa*, <https://www.stacjapyskowice.info/budowa-nowychpyskowice> [dostęp: 28.05.2025].
- Borowik Aneta, *Słownik architektów, inżynierów i budowniczych związanych z Katowicami w okresie międzywojennym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2012.
- Brzostowicz-Klajn Monika, *O realizmie socjalistycznym z perspektywy lat 70.*, „Teksty Drugie” 2005, nr 1–2, s. 125–130.
- Budowa budynku biurowego przy ulicy Marszałkowskiej 82, <https://kolekcje.muzeum-warszawy.pl/pl/obiekty/17266> [dostęp: 26.05.2025].
- Budownictwo i architektura w Polsce lat 1945–1956*, red. Jan Zachwatowicz, Arkady, Warszawa 1968.
- Bułhak Władysław, *Kazimierz Leski – narodziny asa wywiadu*, 29.01.2022, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/tajne-sluzby/61371,Kazimierz-Leski-narodziny-asa-wywiadu.html> [dostęp: 16.05.2025].

- Buszko Henryk, *Jerzy Wierzbicki 7 X 1906–2 V 1994*, „Komunikat SARP” 1995, nr 11–12.
- Celiński Andrzej, Ryszard Karłowicz, „Gazeta Wyborcza” 2007, www.gazeta-wyborcza-regionalnastoleczna.com [dostęp: 26.05.2025].
- Charłamp Witold [Tomasz Jastrun], *Dziennik wewnętrzny*, „Kultura” 1988, nr 6, s. 79.
- Chomątkowska Beata, *Lachert i Szanajca. Architekci awangardy*, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec 2015.
- Ciarkowski Błażej, *Odcienie szarości: architektki i polityka PRL-u*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2017.
- Ciarkowski Błażej, Danuta i Daniel Olędzcy: *architektura na miarę możliwości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2023.
- Ciarkowski Błażej, *Słowo architekta: opowieści o architekturze Polski Ludowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2024.
- Ciesielska Dorota, Stanisław Zamecznik (1909–1971), „Almanach Muzealny”, t. 5, Muzeum Historyczne m. st. Warszawy, Warszawa 2007, s. 357–359.
- Cymer Anna, *Architektura w Polsce 1945–1989*, Centrum Architektury, Narodowy Instytut Architektury i Urbanistyki, Warszawa 2018.
- Cymer Anna, Jacek Nowicki 4.08.1921–25.03.2005, Culture.pl [dostęp: 25.05.2025].
- Cymer Anna, Jerzy Skrzypczak, Culture.pl, <https://culture.pl/pl/tworca/jerzy-skrzypczak> [dostęp: 16.05.2025].
- Czapelski Marek, *Architekci i „matolów kupa”. O Pniewskim, doktrynie i urzędnikach u progu lat pięćdziesiątch*, w: *Mowa i moc obrazów. Prace dedykowane profesor Marii Poprzękiej*, red. Waldemar Baraniewski, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005, s. 433–435.
- Czapelski Marek, *Bohdan Pniewski – warszawski architekt XX wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008.
- Czapelski Marek, *Architektura polskiego socrealizmu w Zachęcie*, Zachęta Narodowa Galeria Sztuki, Warszawa 2016.
- Czapelski Marek, „Najlepszy jest wyjazd niczym nieskrępowany”. Jana Minorskiego i Edmunda Goldzamta relacje z podróży za żelazną kurtynę w roku 1956, „Biuletyn Historii Sztuki” 2023, nr 2, s. 119–141.
- Czerwiński Marcin (1924–2001), cyfrowy słownik biobibliograficzny *Polscy pisarze i badacze literatury XX i XXI wieku*, Pracownia Dokumentacji Literatury Współczesnej Instytutu Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk, pisarzeibadacze.ibl.edu.pl [dostęp: 28.05.2025].
- Czy wiesz kto to jest?, red. Stanisław Łoza, Wydawnictwo Głównej Księgarni Wojskowej, Warszawa 1938.

- Czyżewski Adam, Czyżewska Elżbieta, Kowalska Agnieszka, *Honorowa Nagroda SARP 1966–2006*, Stowarzyszenie Architektów Polskich SARP, Warszawa 2006.
- Dane osoby z katalogu kierowniczych stanowisk partyjnych i państwowych PRL, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej”, katalog.bip.ipn.gov.pl [dostęp: 28.05.2025].
- Dankiewicz Katarzyna et. al., *100 lat Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej (1915–2015): nauczyciele*, red. Jadwiga Roguska, Stefan Wrona, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2017.
- Daranowska-Łukaszewska Joanna, Suzin Leon Marek, *Internetowy Polski Słownik Biograficzny*, 2009–2010, <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/leon-marek-suzin> [dostęp: 16.05.2025].
- Daszyński Ignacy, w: Bogdan Snoch, *Górnośląski Leksykon Biograficzny*, Muzeum Śląskie, Katowice 2004, s. 64.
- Doc. dr hab. inż. arch. Jadwiga Guzicka, In memoriam – pamięci architektów polskich, 03.09.2023, https://www.archimemory.pl/pokaz/jadwiga_guzicka,8789 [dostęp: 26.05.2025].
- Dr inż. arch. Stefan Koziniński, In memoriam – pamięci architektów polskich, 24.01.2022, https://archimemory.pl/pokaz/stefan_kozinski,7966, [dostęp: 16.05.2025].
- Duda Michał, *Patchwork. Architektura Jadwigi Grabowskiej-Hawrylak*, Muzeum Architektury, Wrocław 2016.
- Dudek Antoni, Zblewski Zbigniew, *Utopia nad Wisłą. Historia Peerelu*, Wydawnictwo Szkolne PWN, Park, Warszawa 2008.
- Dybczyńska-Bułyszko Anna, *Kształt dla chaosu: twórczość Romualda Gutta a problemy polskiego modernizmu*, DiG, Warszawa 2008.
- Dyskusja młodzieżowa na I Ogólnopolskim Pokazie Projektów Architektury, „Architektura” 1951, nr 5–6, s. 209–211.
- Dyskusja na temat Centralnego Domu Towarowego w Warszawie, „Architektura” 1952, nr 4, s. 96–100.
- Dyskusja SARP na wystawie katedr projektowania, „Architektura” 1951, nr 2, s. 38–44.
- Dzięciołowska Karolina, Marian Rzędowski: działacz „Felicji”, Polin. Polscy Sprawiedliwi, <https://sprawiedliwi.org.pl/pl/o-sprawiedliwych/zaglada-zydow-w-okupowanej-polsce/zydzi-pomagajacy-innym-zydom-po-aryjskiej-stronie/marian-rzedowski-dzialacz-felicji> [dostęp: 28.05.2025].
- Encyklopedia Warszawy, red. Stanisław Herbst, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1975.
- Encyklopedia Warszawy, red. Bartłomiej Kaczorowski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994.

- Fajans Andrzej, *Koło Młodej Architektury przy OW SARP*, w: *Fragmenty stuletniej historii 1899–1999*, t. 1: *Relacje, wspomnienia, refleksje*, red. Tadeusz Barucki et al., Stowarzyszenie Architektów Polskich Oddział Warszawski, Warszawa 2000, s. 327–329.
- Faryna-Paszkiewicz Hanna, *Buszko Henryk*, w: *Allgemeines Künstler Lexikon*, t. 15, K.G. Saur, München–Leipzig 1997, s. 361.
- Faryna-Paszkiewicz Hanna, *Hryniewiecki Jerzy*, w: *Allgemeines Künstler Lexikon*, t. 75, De Gruyter, Berlin 2012, s. 190–191.
- Faryna-Paszkiewicz Hanna, *Ihnatowicz Zbigniew*, w: *Allgemeines Künstler Lexikon*, t. 76, De Gruyter, Berlin 2013, s. 183.
- Fijałkowska Barbara, *Polityka i twórcy (1948–1959)*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1985.
- Fragmenty stuletniej historii 1899–1999*, t. 1: *Relacje, wspomnienia, refleksje*, red. Tadeusz Barucki et al., Stowarzyszenie Architektów Polskich Oddział Warszawski, Warszawa 2000.
- Fragmenty stuletniej historii 1899–1999*, t. 2: *Ludzie, fakty, wydarzenia*, red. Tadeusz Barucki et al., Stowarzyszenie Architektów Polskich Oddział Warszawski, Warszawa 2001.
- Franciszek Drucki-Lubecki, w: *Posłowie i senatorowie II Rzeczypospolitej – ofiary II wojny światowej*, red. Błażej Popławski, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2019, s. 109.
- Frey-Bielecki Jan, *Wspomnienie o Jerzym Albrechcie [1914–1992]*, „Dziś” 1992, nr 11, s. 141–146.
- Fruba Paweł, Stanisław Płoski, *Internetowy Polski Słownik Biograficzny*, 1981, <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/stanislaw-ploski-1901-1968-architekt> [dostęp: 16.05.2025].
- Gadomski Bogdan, *Romuald Miller*, *Internetowy Polski Słownik Biograficzny*, 1976, <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/romuald-miller> [dostęp: 16.05.2025].
- Garliński Bohdan, *Architektura polska 1950–1951*, Państwowe Wydawnictwa Techniczne, Warszawa 1953.
- Gierek Edward, w: Bogdan Snoch, *Górnśląski Leksykon Biograficzny*, Muzeum Śląskie, Katowice 2004, s. 96.
- Gliński Andrzej, Kusztka Zyta, Müller Stefan, *Architektura polska 1944–1984. Rozdział II: realizm socjalistyczny*, „Architektura” 1984, nr 2, s. 65–80.
- Goldzamt Edmund, *Dwa światy – dwie ideologie – dwie architektury*, „Stolica. Warszawski Tygodnik Ilustrowany” 1949, nr 33, s. 4–7.
- Goldzamt Edmund, *O realizm socjalistyczny w architekturze*, „Nowe Drogi” 1949, nr 3, s. 134–157.
- Goldzamt Edmund, Szwidkowski Oleg, *Kultura urbanistyczna krajów socjalistycznych: doświadczenia europejskie*, Arkady, Warszawa 1987.

- Gradow Gieorgij Aleksandrowicz [ros. *Градов Георгий Александрович*], <https://tramvaiiskusstv.ru/grafika/spisok-khudozhnikov/item/2023-gradov-georgij-aleksandrovich-gradov-1911-1984.html> [dostęp: 28.05.2025].
- Gutt Romuald, red. Olgierd Czerner, Zarząd Główny Stowarzyszenia Architektów Polskich, Warszawa 1968.
- Halina Erentz, *Powstańcze biogramy*, Muzeum Powstania Warszawskiego, <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/halina-erentz,24448.html> [dostęp: 28.05.2025].
- Hanna Adamczewska-Wejchert, Status twórcy, sygn. 4, Archiwum Zarządu Głównego Stowarzyszenia Architektów Polskich w Warszawie.
- Henryk Drzewiecki, In memoriam – pamięci architektów polskich, 23.06.2024, https://archimemory.pl/pokaz/henryk_drzewiecki,257947 [dostęp: 16.05.2025].
- Hryniewiecki Jerzy, *Architektura przemysłowa*, „Biuletyn IUA” 1951, nr 2, s. 65.
- Hryniewiecki Jerzy, *Materiały budowlane*, „Architektura” 1951, nr 5–6, s. 184–185.
- Jabłoński Henryk, *Eugeniusz Felicjan Kwiatkowski (1888–1974)*, „Rocznik Gdyński” 2003, nr 15, s. 15–22.
- Jackowski Antoni, *Tadeusz Ptaszycki*, Internetowy Polski Słownik Biograficzny, 1986, <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/tadeusz-ptaszycki> [dostęp: 16.05.2025].
- Jan Zachwatowicz, w: Katarzyna Dankiewicz et al., *100 lat Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej (1915–2015): nauczyciele*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2017, s. 589–593.
- Jankowski Stanisław, „Agaton”, *Z fałszywym ausweisem w prawdziwej Warszawie. Wspomnienia 1939–1945*, t. 2, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1980.
- Jankowski Stanisław, w: Magdalena Stokłosa, Aleksandra Wójcik, *Polscy architekci na świecie: Polacy świata*, Departament Współpracy z Polonią i Polakami za Granicą, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Warszawa 2020, s. 215–217.
- Jerzy Kołodziejski, *Złota Księga Politechniki Gdańskiej*, <https://pg.edu.pl/uczelnia/ludzie-pg/zlota-ksiega/pracujacy-na-rzecz-gospodarki-i-spoleczenstwa/kolodziejski-jerzy> [dostęp: 16.05.2025].
- Jeżowska Katarzyna, *Zmagania z ideologią. Pierwsza Polska Wystawa Przemysłu Lekkiego w Moskwie (1949)*, „Miejsce” 2016, nr 2, miejsce.asp.waw.pl [dostęp: 28.05.2025].
- Jonkajtys-Luba Grażyna, *Jerzy Hryniewiecki 1908–1968*, „Architektura” 1988, nr 6, s. 66–72.
- Jonkajtys-Luba Grażyna, *Skibniewski Zygmunt*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 38, Polska Akademia Umiejętności, Warszawa–Kraków 1997, s. 147–150.
- Juchnowicz Stanisław, Nowa Huta, „Architektura” 1986, nr 1, s. 67–72.
- Juchnowicz Stanisław, *Marta Ingarden (z d. Binkowska)*, „Komunikat SARP” 2009, nr 9–10, s. 14.

- Julian Puterman-Sadłowski, w: Dankiewicz Katarzyna et al., *100 lat Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej (1915–2015): nauczyciele*, red. Jadwiga Roguska, Stefan Wrona, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2017, s. 425–428.
- Juliusz Goryński, *człowiek, uczony, działacz*, praca zbiorowa, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1993.
- Kamiński Jacek, *Opowieść biograficzna o Tadeuszu Włodzimierzu Baruckim (spisana na podstawie jego wspomnień i publikacji)*, w: Tadeusz Barucki. *Architekt – podróżnik – badacz*, red. Magdalena Żmudzińska-Nowak, Biblioteka Śląska, Katowice 2022, s. 13–51.
- Karłowicz Ryszard, *Przebudowa dzielnicy Bałuty i Starego Miasta w Łodzi*, „Architektura” 1950, nr 1, s. 34–42.
- Karłowicz Ryszard, *Status twórcy*, sygn. 296, Archiwum Zarządu Głównego Stowarzyszenia Architektów Polskich w Warszawie.
- Kazimierz Wejchert, *Status twórcy* [teczka Ingarden Janusz], sygn. 48, Archiwum Zarządu Głównego Stowarzyszenia Architektów Polskich w Warszawie.
- Kersten Krystyna, *Kłopoty ze świadkami historii*, w: Teresa Torańska, *Oni*, Omnipress, Warszawa 1989, s. 5–13.
- Kiecko Emilia, *Architekt Maksymilian Goldberg (1895–1942)*, „Biuletyn Historii Sztuki” 2024, nr 1, s. 98–126, <https://doi.org/10.36744/bhs.1763>.
- Kochański Aleksander, *Polska 1944–1991. Informator historyczny. Struktury i ludzie*, cz. 1, Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa 2022.
- Konarski Stanisław, Zygmunt Władysław Stępiński, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 43, 2004–2005, <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/zygmunt-wladyslaw-stepinski> [dostęp:15.05.2024].
- Konkurs SARP nr 193 na architektoniczne rozwiązanie Placu Zamkowego i związanego z nim obszaru Starego i Nowego Miasta w Warszawie, „Architektura” 1955, nr 6, s. 153.
- Konkurs zamknięty nr 183 na rozwiązanie architektoniczne gmachu Ministerstwa Skarbu w Warszawie, „Architektura” 1949, nr 11–12, s. 349.
- Korngold Lucjan, w: Magdalena Stokłosa, Aleksandra Wójcik, *Polscy architekci na świecie: Polacy świata*, Departament Współpracy z Polonią i Polakami za Granicą, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Warszawa 2020, s. 225–227.
- Korzeń Janusz, *Wybitni urbaniści: Zygmunt Skibniewski*, „Przegląd Komunalny” 2023, nr 2, s. 73.
- Kotarbiński Adam, *Realizm socjalistyczny w architekturze*, Czytelnik, Warszawa 1952.
- Kotarbiński Adam, *Nasza dotychczasowa postawa wobec socrealizmu (Głos dyskusyjny na naradę)*, „Architektura” 1956, nr 3, s. 57–58.
- Kotarbiński Adam, *Rozwój urbanistyki i architektury polskiej w latach 1944–1964*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1967.

- Kotarbiński Adam, *Z dziurawej pamięci*, w: *Fragmenty stuletniej historii 1899–1999*, t. 1: *Relacje, wspomnienia, refleksje*, red. Tadeusz Barucki et al., Stowarzyszenie Architektów Polskich Oddział Warszawski, Warszawa 2000, s. 113–114.
- Krzysztof Domaradzki, w: Katarzyna Dankiewicz et al., *100 lat Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej (1915–2015): nauczyciele*, red. Jadwiga Roguska, Stefan Wrona, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2017, s. 189–192.
- Kto jest kim w Polsce 1984*, red. Lidia Becela et al., Interpress, Warszawa 1984.
- Kto jest kim w Polsce 1989*, red. Lidia Becela et al., Interpress, Warszawa 1989.
- Kunkel Robert, *Hipolit Rutkowski, Internetowy Polski Słownik Biograficzny*, 1991–1992, <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/hipolit-rutkowski-1896-1961-architekt> [dostęp: 16.05.2025].
- Kupiec Zbigniew, w: Maria Zientara, *Krakowscy artyści i ich sztuka w latach 1939–1945*, Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Kraków 2013, s. 527.
- Kurdys Małgorzata, *Architektoniczna jałowizna*, „Dziennik Zachodni” 23. 04.1955.
- Kurkowska-Budzan Marta, Szpak Ewelina et al., *Historia mówiona. Elementarz*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2008.
- Lenkiewicz Antoni, *Aleksander Prystor*, w: *Premierzy II Rzeczypospolitej*, Wydawnictwo-Biuro Tłumaczeń, Wrocław 2019, s. 121–127.
- Leśniakowska Marta, *Architekt Jan Koszczyc-Witkiewicz (1881–1958) i budowanie w jego czasach*, Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 1998.
- Leśniakowska Marta, *Architektura w Warszawie. Lata 1945–1965*, Arkada, Warszawa 2003.
- Łoza Stanisław, *Prof. Kazimierz Skórewicz*, „Stolica” 1951, nr 5, s. 8.
- Łoza Stanisław, *Czy wiesz kto to jest? Uzupełnienia i sprostowania*, Wydawnictwo Głównej Księgarni Wojskowej, Warszawa 1939.
- Majczyk Joanna, *Miasta, migracje, modernizmy. Architektura Andrzeja Frydeckiego*, Muzeum Architektury, Wrocław 2023.
- Majewski Piotr, *Ideologia i konserwacja. Architektura zabytkowa w czasach socrealizmu*, Trio, Warszawa 2009.
- Malicki Zsław, *Status twórcy*, sygn 808, Archiwum Zarządu Głównego Stowarzyszenia Architektów Polskich w Warszawie.
- Małkowski Kazimierz, *Tadeusz Apolinary Wenda 1863–1948*, „Rocznik Gdyński” 2003, nr 15, s. 23–28.
- Marcin Przyłubski, „Więź” 1998, nr 3, s. 222.
- Materiały urbanistyczne do planu perspektywicznego i 6-letniego Warszawy*, w: *Odbudowa Warszawy w latach 1944–1949. Wybór dokumentów i materiałów*, t. 2, red. Jan Górski, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1977, s. 340–361.
- MDM. *Marszałkowska 1730–1954*, oprac. Stanisław Jankowski, Czytelnik, Warszawa 1955.

- Mgr inż. arch. Tadeusz Filipczak, dyrektor Wydawnictwa „Arkady”, „Cement” 1966, nr 8/9, s. 215.
- Miller Romuald, w: *Warszawa walczy 1939–1945: leksykon*, red. Krzysztof Komorowski et al., Fundacja Warszawa Walczy 1939–1945, Warszawa 2014, s. 474.
- Minorski Jan, *Polska nowatorska myśl architektoniczna w latach 1918–1939*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1970.
- Mycek Tadeusz, *Spotkania z mistrzami. Portret 63 architektów polskich*, Nask-Service, Warszawa 1998.
- Nader Luiza, *Co za wstyd! Historiografia o socrealizmie w latach 80. (case study)*, w: *Utracone dziedzictwo. Sztuka polska lat 80.*, red. Karol Sienkiewicz, Muzeum Sztuki Nowoczesnej, Warszawa 2011, s. 86–101.
- Nadzorcy. *Ludzie i struktury władzy odpowiedzialni za działania wobec środowisk twórczych, naukowych i dziennikarskich*, red. Sebastian Ligarski, Grzegorz Majchrzak, Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu, Warszawa 2017.
- Niezabitowska Elżbieta Danuta, *Metody i techniki badawcze w architekturze*, Politechnika Śląska, Gliwice 2014.
- Nitsch Andrzej, *Leksykon architektów i budowniczych Polaków i cudzoziemców w Polsce działających*, Archiwum Zarządu Głównego Stowarzyszenia Architektów Polskich, Warszawa 1988.
- Norwerth Edgar Aleksander, w: *Cmentarz Powązkowski w Warszawie*, red. nauk. Janusz Durko, Wojciech Fijałkowski, Hanna Szwankowska, Społeczny Komitet Opieki nad Starymi Powązkami im. Jerzego Waldorffa, Warszawa 2002, s. 230–231.
- Notatka Tadeusza Baruckiego pt. *Refleksje architektów działających w okresie socrealizmu...* z 31 maja 1990 roku, Archiwum Zarządu Głównego Stowarzyszenia Architektów Polskich, bez sygn.
- Nowa Huta – architektura i twórcy miasta idealnego. *Niezrealizowane projekty*, red. Anna Biedrzycka, współpraca Agnieszka Chyb, Magdalena Fryźlewicz, Muzeum Krakowa, Kraków 2005.
- Nowicki Jacek, *Pod okiem socrealistycznej inkwizycji*, w: *Fragmenty stuletniej historii 1899–1999*, t. 1: *Relacje, wspomnienia, refleksje*, red. Tadeusz Barucki et. al., Stowarzyszenie Architektów Polskich Oddział Warszawski, Warszawa 2000, s. 285.
- O nowej koncepcji architektury, studiach i przyjaźni z gen. Jerzym Ziętkiem*, wywiad Anny Dudzińskiej i Dariusza Kortko z 20.02.2014 r., Wywiady Radia Katowice, www.radio.katowice.pl [dostęp: 25.05.2025].

- O polską architekturę socjalistyczną. Materiały z Krajowej Partyjnej Narady Architektów odbytej w dniu 20–21.VI.1949 r.*, red. Jan Minorski, Państwowe Wydawnictwa Techniczne, Warszawa 1950.
- Oceny czterech komisji opiniodawczych*, „Architektura” 1951, nr 5–6, s. 189–198.
- Oczko Patryk, *The New City of Tychy: An Early Socialist Realist Episode and Its Contestation*, „Architectural Histories” 2023, nr 11, s. 1–31.
- Ogólnopolska Narada Architektów*, oprac. red. Tadeusz Barucki, Stefan Pietraszek, Komisja Wydawniczo-Prasowa Zarządu Głównego SARP, Warszawa 1956.
- Olkowski Roman, *Zapomniany bohater – Jan Morawiński (1907–1949)*, „Muzealnictwo” 2021, s. 260–272.
- Pacholczykowa Alicja, *Jadwiga Siekierska (1903–1984)*, w: *Internetowy Polski Słownik Biograficzny*, www.ipsb.nina.gov.pl [dostęp: 25.05.2025].
- Paczkowski Andrzej, *Pół wieku dziejów Polski 1939–1989*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995.
- Piątek Grzegorz, *Pniewski. Sługa czy pan*, „Herito” 2019/2020, nr 37–38, s. 88–105.
- Piątek Grzegorz, *Najlepsze miasto świata. Odbudowa Warszawy 1944–1949*, Wydawnictwo WAB–Grupa Wydawnicza Foksal, Warszawa 2022.
- Piątek Grzegorz, *Niezniszczalny. Bohdan Pniewski. Architekt salonu i władzy*, Teatr Wielki – Opera Narodowa, Wydawnictwo Filtry, Warszawa 2023.
- Piechotkowie Maria i Kazimierz, *Wspomnienia architektów*, Dom Spotkań z Historią, Warszawa 2021.
- Pietrzak Maria, *Kronika OW SARP – ważniejsze fakty i wydarzenia*, w: *Fragmenty stuletniej historii 1899–1999*, t. 1: *Relacje, wspomnienia, refleksje*, red. Tadeusz Barucki et al., Stowarzyszenie Architektów Polskich Oddział Warszawski, Warszawa 2000, s. 140.
- Piłatowicz Józef, *Poglądy Heleny i Szymona Syrkusów na architekturę w latach 1925–1956*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2009, nr 3–4, s. 123–164.
- Piłatowicz Józef, *Syrkus Helena z Eliasbergów*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 46, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego Societas Vistulana, Warszawa–Kraków 2009–2010, s. 288–291.
- Piłatowicz Józef, *Świerczyński Rudolf*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 51, red. Andrzej Romanowski, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego Societas Vistulana, Warszawa–Kraków 2016–2017, s. 338–341.
- Piotr Nagabczyński, In memoriam – pamięci architektów polskich, 27.12.2011, https://www.archimemory.pl/pokaz/piotr_nagabczynski,331 [dostęp: 16.05.2025].
- Piotrowski Roman, *Stanowisko architekta*, „Komunikat SARP” 1947, nr 10, s. 12.
- Piotrowski Roman, *O konkursie na kino na Pradze (wyjątki z referatu wygłoszonego w SARP)*, „Architektura” 1949, nr 11–12.

- Piotrowski Roman, *Pokaz Prac Biur Projektowych w Warszawie [referat]*, „Architektura” 1950, nr 7–8, s. 198.
- Piotrowski Roman, *Lata trzydzieste w Stowarzyszeniu Architektów Polskich*, w: *Fragmety stuletniej historii 1899–1999*, t. 1: *Relacje, wspomnienia, refleksje*, red. Tadeusz Barucki et al., Stowarzyszenie Architektów Polskich Oddział Warszawski, Warszawa 2000, s. 67–72.
- Plan przebudowy i odbudowy stolicy oraz jego główne założenia przestrzenne opracowane przez zespół Wydziału Urbanistyki Biura Odbudowy Stolicy*, w: *Odbudowa Warszawy w latach 1944–1949. Wybór dokumentów i materiałów*, red. Jan Górski, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1977, t. 2, s. 340–361.
- Policht Piotr, *Jak przestaliśmy się bać i pokochaliśmy socrealizm. „Zimna rewolucja” w Zachęcie*, 24.04.2021, <https://culture.pl/pl/artykul/jak-przestalismy-sie-bac-i-pokochalismy-socrealizm-zimna-rewolucja-w-zachecie> [dostęp: 28.05.2025].
- Poliński Jan, *Oblicze architektoniczne miast... polskich*, „Prosto z Mostu” 1939, nr 14–15, s. 22.
- Politechnika Szczecińska. *Uczelnia i ludzie w półwieczu 1946–1996*, red. Bolesław Szargut, Wydawnictwo Uczelniane Politechniki Szczecińskiej, Szczecin 1996, s. 79–80.
- Prof. arch. Stanisława Nowicka, In memoriam – pamięci architektów polskich, 18.02.2025, https://www.archimemory.pl/pokaz/stanislaw_a_nowicka,20095 [dostęp: 16.05.2025].
- Prof. dr inż. arch. Roman Tunikowski, In memoriam – pamięci architektów polskich, 12.05.2022, https://www.archimemory.pl/pokaz/roman_tunikowski,862 [dostęp: 26.05.2025].
- Prof. nadzw. dr hab. inż. arch. Zygmunt Kleyff, In memoriam – pamięci architektów polskich, 18.11.2021, https://archimemory.pl/pokaz/zygmunt_kleyff,842 [dostęp: 16.05.2025].
- Profesorowie Politechniki Łódzkiej 1945–2005, red. Ewa Chojnacka, Zbigniew Piotrowski, Ryszard Przybylski, Wydawnictwo Politechniki Łódzkiej, Łódź 2006.
- Przemówienie ministra budownictwa miast i osiedli inż. arch. Romana Piotrowskiego na I ogólnopolskim pokazie projektów architektury w Warszawie*, „Architektura” 1951, nr 5–6, s. 165.
- Reakcja na modernizm. Architektura Adolfa Szyszko-Bohusza*, red. Dorota Leśniak-Rychlak, Instytut Architektury, Muzeum Narodowe w Krakowie, Kraków 2013.
- Referat o wystawie*, „Architektura” 1953, nr 7, s. 172–174.
- Rezolucja Krajowej Partyjnej Narady Architektów w dniu 20–21 czerwca 1949 roku w Warszawie*, „Architektura” 1949, nr 6–8, s. 162.
- Rezolucja Partyjnej Narady Architektów*, „Trybuna Ludu” 23.06.1949, nr 170, s. 3.
- Rogalska Katarzyna, *Konkurs zamknięty na projekt pawilonu polskiego na Wszechzwiązkową Wystawę Rolniczą w Moskwie*, „Studia z Architektury Nowoczesnej” 2013, nr 5, s. 93–118.

- Rohozińska Zofia, *Kto się boi Krajewskich? Narodziny dyskursu antykomunistycznego w polskim polu sztuki lat 80.*, „Artium Questiones” 2024, nr 35, s. 209–228.
- Sieński Hieronim, *Kiejstut Žemaitis. Rektor w latach 1963–1969*, https://historia.agh.edu.pl/mediawiki/images/4/48/14_Poczec_rektorow_Kiejstut_Zemaitis_Rektor_w_latach_1963%E2%80%99931969.pdf [data dostępu: 16. 05. 2025].
- Sigalin Józef, *Warszawa 1944–1980. Z archiwum architekta*, t. 1–3, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1986.
- Skalimowski Andrzej, *Dom Partii. Historia gmachu KC PZPR w Warszawie*, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2010.
- Skalimowski Andrzej, „Pierwsza szczerza narada architektów”. Motywy, przebieg i konsekwencje Ogólnopolskiej Narady Architektów z 1956 r., w: *Polska 1944/45–1989. Studia i materiały*, t. 10, Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2011, s. 181–203.
- Skalimowski Andrzej, *Jan Knothe (1912–1977). W stulecie urodzin*, „Kronika Warszawy” 2012, nr 1, s. 34–46.
- Skalimowski Andrzej, *Partyjny kolektyw i jego eksponenci. Bezpośrednia ingerencja kierownictwa PZPR w organizację odbudowy Warszawy w latach 1949–1956*, w: *Letnia Szkoła Historii Najnowszej IPN 2011*, red. Przemysław Gasztold-Seń, Łukasz Kamiński, IPN-KŚZNP, Warszawa 2012, s. 42–57.
- Skalimowski Andrzej, „Budowniczy stolicy”. Warszawski mecenat Bolesława Bieruta w latach 1945–1955, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2014, nr 2, s. 75–94.
- Skalimowski Andrzej, *Północna MDM. Zabudowa ulicy Nowotki w Warszawie*, „Kronika Warszawy” 2018, nr 1, s. 74–87.
- Skalimowski Andrzej, *Edmund Goldzamt (1921–1990). Refleksyjny dogmatyk*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2021, nr 4, s. 171–189.
- Skalimowski Andrzej, *Sigalin. Towarzysz odbudowy*, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec 2023.
- Skibniewski Zygmunt, *W miesiącu przyjaźni polsko-radzieckiej*, „Architektura” 1953, nr 10, s. 245.
- Skibniewski Zygmunt, *Architektura Warszawy*, w: *Fragmenty stuletniej historii 1899–1999*, t. 1: *Relacje, wspomnienia, refleksje*, red. Tadeusz Barucki et al., Stowarzyszenie Architektów Polskich Oddział Warszawski, Warszawa 2000, s. 124–131.
- Skibniewski Zygmunt, *Pod koniec II wojny światowej*, w: *Fragmenty stuletniej historii 1899–1999*, t. 1: *Relacje, wspomnienia, refleksje*, red. Tadeusz Barucki et al., Stowarzyszenie Architektów Polskich Oddział Warszawski, Warszawa 2000, s. 233–234.
- Skibniewski Zygmunt, *Wizyta u gospodarza Bieruta*, w: *Fragmenty stuletniej historii 1899–1999*, t. 1: *Relacje, wspomnienia, refleksje*, red. Tadeusz Barucki et al., Stowarzyszenie Architektów Polskich Oddział Warszawski, Warszawa 2000, s. 305–307.

- Skład osobowy. Rok akademicki 1956/1957. Politechnika Warszawska*, Politechnika Warszawska, Warszawa 1957.
- Skoczylas Andrzej, *Po latach*, „Sztuka” 1988, nr 2, s. 1, 46–47.
- Słownik artystów plastyków. Artyści plastycy Okręgu Warszawskiego ZPAP 1945–1970. Słownik biograficzny*, red. Maria Serafińska, Okręg Warszawski ZPAP, Warszawa 1972.
- Śmaga Magdalena, *Blok szwedzki*, <https://szlakmodernizmu.pl/baza-obiektow/blok-szwedzki> [dostęp: 28.05.2025].
- Śmaga Magdalena, *Nowa Huta – założenia urbanistyczne*, <https://szlakmodernizmu.pl/baza-obiektow/nowa-huta-zalozenie-urbanistyczne> [28.05.2025].
- Socrealizm*, katalog wystawy, red. Danuta Pałys, Galeria Miejska BWA w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2005.
- Socrealizmy i modernizacje*, red. Aleksandra Sumorok, Tomasz Załuski, Akademia Sztuk Pięknych im. Władysława Strzemińskiego, Łódź 2017.
- Spórna Marcin, Rokossowski Konstanty, w: *Słownik najsłynniejszych wodzów i dowódców polskich*, Wydawnictwo Zielona Sowa, Kraków 2006, s. 369–372.
- Sprawozdanie Warszawskiego Oddziału SARP za okres 1957–1958*, „Komunikat SARP” 1959, nr 1, s. 24–25.
- Spychalski Marian, Lewicowi architekci, w: *Fragmenty stuletniej historii 1899–1999*, t. 1: *Relacje, wspomnienia, refleksje*, red. Tadeusz Barucki et al., Stowarzyszenie Architektów Polskich Oddział Warszawski, Warszawa 2000, s. 181–182.
- Stanisław Odyniec-Dobrowolski, In memoriam – pamięci architektów polskich, 22.10.2015, https://www.archimemory.pl/pokaz/stanislaw_odyniec-dobrowolski,5944 [dostęp: 16.05.2025].
- Stanisław Różański, *Złota Księga Politechniki Gdańskiej*, <https://pg.edu.pl/uczelnia/ludzie-pg/zlota-ksiega/pionierzy-pg/rozanski-stanislaw> [dostęp: 16.05.2025].
- Stefan Putowski, w: *Architektura Warszawy 1945–1965 na fotografii. Obiekty twórców związanych z Politechniką Warszawską*, oprac. Teresa Gumołowska, Maria Miller-Jankowska, Małgorzata Wornbard, Biblioteka Główna Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2016, s. 205–206.
- Stefański Krzysztof, *Architektura polska w latach 1949–1956*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1982, t. XXVII, z. 1–2, s. 13–103.
- Stefański Krzysztof, *Socrealizm. Architektura polska 1949–1945*, Księży Młyn, Łódź 2024.
- Stępiński Zygmunt, *Postawy*, „Architektura” 1978, nr 1–2.
- Stępiński Zygmunt, *Gawędy warszawskiego architekta*, Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1984.
- Strachocki Jeremi, *Architektura dziesięciolecia – na nowo*, „Architektura” 1957, nr 1, s. 9.

- Sulikowski Edward, *Konkurs na rozwiązanie Centralnego Placu Warszawy i związanego z nim obszaru Śródmieścia*, „Stolica” 1952, nr 13, s. 5.
- Sumorok Aleksandra, *Architektura i urbanistyka Łodzi okresu realizmu socjalistycznego*, Neriton, Warszawa 2010.
- Sumorok Aleksandra, *Między modernizmem a socrealizmem – przypadek Nowej Huty (1949–1956)*, w: *Architektura XX wieku do lat sześćdziesiątych i jej ochrona w Gdyni i w Europie*, red. Maria Sołtysik, Robert Hirsch, Urząd Miasta w Gdyni, Politechnika Gdańska, Gdynia 2014, s. 85–92.
- Sumorok Aleksandra, Załuski Tomasz, *Socrealizmy i modernizacje. Rama teoretyczno-historyczna projektu*, w: *Socrealizmy i modernizacje*, red. Aleksandra Sumorok, Tomasz Załuski, Akademia Sztuk Pięknych im. Władysława Strzemińskiego, Łódź 2017, s. 7–45.
- Syrkus Helena, *Ku idei osiedla społecznego 1925–1975*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1976.
- Syrkus Helena, *Kolektywizacja pracy architekta*, w: *Fragmenty stuletniej historii 1899–1999*, t. 1: *Relacje, wspomnienia, refleksje*, red. Tadeusz Barucki et al., Stowarzyszenie Architektów Polskich Oddział Warszawski, Warszawa 2000, s. 57.
- Syska Anna, *To nie był żaden socrealizm*, w: *Socrealizmy i modernizacje*, red. Aleksandra Sumorok, Tomasz Załuski, Akademia Sztuk Pięknych im. Władysława Strzemińskiego, Łódź 2017, s. 99–117.
- Szafer Tadeusz Przemysław, *Współczesna architektura polska*, Arkady, Warszawa 1988.
- Sztuka polska po 1945 roku. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, Warszawa 1984, red. Teresa Hrankowska, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1987.
- Ściana Wschodnia architekta Zbigniewa Karpińskiego, Instytut Architektury i Urbanistyki, Warszawa 2020.
- Śreniawa-Szypkowski Romuald, *Barykady Powstania Warszawskiego 1944*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993.
- Świątkowski Wojciech, *My chcemy się uczyć...*, w: *Fragmenty stuletniej historii 1899–1999*, t. 1: *Relacje, wspomnienia, refleksje*, red. Tadeusz Barucki et al., Stowarzyszenie Architektów Polskich Oddział Warszawski, Warszawa 2000, s. 246–249.
- Świda-Ziemba Hanna, *Człowiek wewnętrznie zniewolony. Mechanizmy i konsekwencje minionej formacji – analiza psychosocjologiczna*, Katedra Socjologii Moralności i Aksjologii Ogólnej. Instytut Stosowanych Nauk Społecznych. Uniwersytet Warszawski, Warszawa 1989.
- Tadeusz Barucki. *Architekt – podróżnik – badacz*, red. Magdalena Żmudzińska-Nowak, Biblioteka Śląska, Katowice 2022.

- Teksty modernizmu: antologia polskiej teorii i krytyki architektury 1918–1981*, t. 1: *Źródła*, t. 2: *Eseje*, red. Dorota Jędruch, Marta Karpińska, Dorota Leśniak-Rychlak, Instytut Architektury, Kraków 2018.
- Torańska Teresa, *Oni*, Omnipress, Warszawa 1989.
- Tworowski Stefan, *Kształtowanie przestrzenne Warszawy socjalistycznej*, w: *O polską architekturę socjalistyczną*, red. Jan Minorski, Państwowe Wydawnictwa Techniczne, Warszawa 1950, s. 95–127.
- Tworowski Stefan, *Pokaz prac Biur Projektowych w Warszawie*, „Architektura” 1950, nr 7–8, s. 198.
- Twórcy na służbie, w służbie twórczości*, red. Sebastian Ligarski, Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa 2013.
- Tyrmand Leopold, *Dziennik 1954*, Prószyński i S-ka, Warszawa 1999.
- Tyrmand Leopold, *Dziennik 1954. Wersja oryginalna*, Wydawnictwo MG, Kraków 2011.
- Uchowicz Katarzyna, *Awers/rewers. Architekt Bohdan Lachert*, Muzeum Architektury, Wrocław 2018.
- Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu: projekt i realizacja*, red. Bogdan Popławski, Politechnika Warszawska, Warszawa 1974.
- Von Moskau lernen? Uczyć się od Moskwy? Learning from Moscow?*, red. Bernadeta Schäfer, Nicolai Der Hauptstadtverlag, Berlin 2012.
- W sprawie inż. Sigalina*, „Życie Warszawy” 7–8.05.1956, nr 108.
- Warszawa–Moskwa/Moskwa–Warszawa 1900–2000*, Zachęta – Varsava 1900–2000: Zachęta Narodowa Galeria Sztuki, listopad 2004 – styczeń 2005, Państwowa Galeria Tretiakowska, marzec – czerwiec 2005, red. Maria Poprzęcka, Lidia Jowlewa, Zachęta – Narodowa Galeria Sztuki, Warszawa 2004.
- Warszawska Szkoła Architektury 1915–1965. 50-lecie Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej*, praca zbiorowa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1967.
- Weinfeld Marcin, *Koreferat do referatu ministra Juliusza Żakowskiego*, „Architektura” 1951, nr 5–6, s. 199–202.
- Węclawowicz Tomasz, Jankowska-Marzec Anna, *Architektura wzruszeniowa Włodzimierza Gruszczyńskiego*, Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana, Kraków 1999.
- Wielkopolski Słownik Biograficzny*, red. Antoni Gąsiorowski, Jerzy Topolski, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Poznań 1981.
- Wierzbicki Eugeniusz, *Wrażenia moskiewskie*, „Architektura” 1950, nr 9–11, s. 255–277.
- Wierchosławski Rafał Paweł, *Problem opisu i interpretacji rzeczywistości społecznej czasu przeszłego niedokonanego, czyli jak badać dzieje PRL?*, w: *Obrazy PRL. O konceptualizacji realnego socjalizmu w Polsce*, red. Krzysztof Brzechczyn, Oddział Instytutu

- Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu, Poznań 2008, s. 109–130.
- Wiśniewski Michał, *Centrum Administracyjne Huty im. Lenina*, <https://szlakmodernizmu.pl/baza-obiektow/centrum-administracyjne-huty-im-lenina> [dostęp: 28.05.2025].
- Wiśniewski Michał, współpraca Ochęduszek Rafał, *Adolf Szyszko-Bohusz*, Instytut Architektury, Kraków 2013.
- Witold Cęckiewicz, t. 1–2, red. Marta Karpińska, Dorota Leśniak-Rychlak, Michał Wiśniewski, Instytut Architektury, Kraków 2015.
- Władysław Jotkiewicz, w: Katarzyna Dankiewicz et al., *100 lat Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej (1915–2015): nauczyciele*, red. Jadwiga Roguska, Stefan Wrona, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2017, s. 267–269.
- Włodarczyk Wojciech, *Socrealizm. Sztuka polska w latach 1950–1954*, Wydawnictwo Literackie, Paryż 1986.
- Wojciech Zygmunt Świątkowski. *Powstańcze biogramy*, Muzeum Powstania Warszawskiego, <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/wojciech-swiatkowski,45320.html> [dostęp: 28.05.2025].
- Wywiad z arch. Romanem Piotrowskim dnia 10 listopada 1988 r. notował i opracował Mikołaj Zakrzewski SARP, Archiwum Zarządu Głównego Stowarzyszenia Architektów Polskich w Warszawie.
- Wywiad z architektem Józefem Jaszuńskim [wywiad Mikołaja Zakrzewskiego z 14.11.1988 r.], 1988, sygn. 3/6714, Archiwum Zarządu Głównego Stowarzyszenia Architektów Polskich w Warszawie.
- Wywiad z architektem Tadeuszem Mrówczyńskim, 17 listopada 1986 r., sygn. 3/6702, Archiwum Zarządu Głównego Stowarzyszenia Architektów Polskich w Warszawie.
- Wywiad z prof. arch. Bolesławem Szmidtem. Warszawa 22 listopada 1988 r., Archiwum Zarządu Głównego Stowarzyszenia Architektów Polskich w Warszawie.
- Z dyskusji architektów na temat wyników konkursów SARP w centrum Warszawy, „Architektura” 1953, nr 5, s. 118–126.
- Z przemówienia Z. Skibniewskiego, prezesa Komitetu do spraw Architektury i Urbanistyki, „Architektura” 1953, nr 7, s. 187.
- Zachwatowicz Jan, Kłyszewski Wacław, Wierzbicki Eugeniusz et. al., *Uwagi o architekturze*, „Architektura” 1953, nr 10, s. 259–266.
- Zagórski Józef, Kazimierz Secomski, „Nauka Polska” 1967, nr 1, s. 78–81.
- Załęski Krzysztof, Stanisław Lorentz (1899–1991), „Biuletyn Historii Sztuki” 1993, nr 2/3, s. 301–308.
- Zbigniew Ihnatowicz, Status twórcy [teczka Ingarden Janusz], sygn. 38, Archiwum Zarządu Głównego Stowarzyszenia Architektów Polskich w Warszawie.

- Zeidler Anna, *Malarstwo realizmu socjalistycznego – tradycja czy historia?*, „Sztuka” 1980, nr 3/7, s. 17–28.
- Zielińska-Meissner Urszula, *Odbudowa Warszawy – Stanisław Brukalski (1894–1967)*, <https://um.warszawa.pl/waw/80-rocznica/-/stanislaw-brukalski-1894-1967> [dostęp: 28.05.2025].
- Zieliński Jarosław, *Realizm socjalistyczny w Warszawie. Urbanistyka i architektura (1949–1956)*, Fundacja Hereditas, Warszawa 2009.
- Żakowski Juliusz, *Referat wstępny na I Ogólnopolskim Pokazie Projektów Architektury w Warszawie, styczeń–luty 1951*, „Architektura” 1951, nr 5–6, s. 168–170.
- 1949–1953: *odbudowa miasta*, oprac. Tomasz Pietrasiewicz, <https://teatrnn.pl/kultura-lublina/1954-1958-odbudowa-miasta> [dostęp: 28.05.2025].

Indeks osób

- Adamczewska-Weichert Hanna 5, 6, 9, 39,
40, 115–120, 148, 157, 162, 353, 501, 542,
550, 555, 562
- Adamczewski Jan 68, 555
- Adamski Franciszek 152, 154, 307, 321, 338,
339, 383, 386, 438, 532, 533, 555
- Aigner Christian Piotr 185
- Albrecht Jerzy 79, 213, 471, 554
- Aleksander II 97
- Aman Anders 21, 555
- Anders Władysław 43
- Asplund Gunnar 224
- Baburow Wiktor 32, 43, 211, 233, 235, 240,
375, 421, 431, 444
- Bajer Halina 397
- Ballenstedt Janusz 99, 100, 273, 310, 438
- Banaszak Wojciech 535, 557
- Banham Reynar 210
- Bańkowska Barbara 65, 66, 73, 109, 120,
137, 473, 557
- Baran Stanisław 375, 556
- Baraniewski Waldemar 14, 18, 19, 32, 33,
40, 59, 127, 128, 541, 557, 559
- Bartłomiejczyk Edmund 409, 575
- Barucki Tadeusz 6, 9, 11, 12, 15–21, 23, 27–
29, 31, 37–40, 42, 48, 50–52, 55–57, 59,
63, 64, 68, 71, 75, 76, 78–81, 83, 86, 87, 89,
90, 92–94, 100, 103–105, 107–109, 111–115,
118, 121, 124, 125, 127–129, 131–134, 136, 141,
142, 145, 147, 148, 157, 160, 207, 211–213,
227, 291, 401, 437, 483, 498, 557, 558, 561,
563–570, 575, 585, 586
- Basista Andrzej 18, 133, 558
- Baum Tadeusz 118
- Bay 499
- Becela Lidia 35, 42, 137, 564
- Benko Marian 505
- Berling Zygmunt 283
- Berman Jakub 30, 60, 179, 298, 548
- Biedrzycka Anna 20, 98, 99, 106, 272, 565
- Biegański Piotr 11, 35, 183, 213, 392, 410,
482, 519
- Bieńkowski Jan 504
- Bieńkuński Stanisław 54, 214, 290, 301,
432, 484
- Bierut Bolesław 11, 29–31, 33, 40–42, 58,
60, 62, 63, 67, 68, 83, 84, 102, 104, 145,
178–180, 216, 228, 232, 239–241, 244,
283, 285, 287, 290, 298, 352, 373, 382,
413, 420–422, 428, 430, 431, 442, 443,
449, 451, 452, 459, 478, 490, 509, 547,
551, 558, 568
- Bierut-Maminajszwili Krystyna 179, 509,
547, 556
- Blom Piet 195
- Błaszczyk Dariusz 88, 198, 558
- Boczarow Jurij 205
- Bofill Levi Ricardo 190, 195, 316, 317, 325,
381
- Bogusławski Jan 35, 175, 177, 183, 320, 392,
436, 438, 508
- Bogusz Jerzy 5, 6, 9, 29, 30, 97, 175, 195,
427, 551, 558
- Borejsza Jerzy (Beniamin Goldberg) 440
- Borkowski Jan Łukasz 513

- Borowiak Piotr 164, 558
 Borowik Aneta 3, 6, 73, 78, 99, 118, 148, 411, 473, 488, 504, 558, 575, 585, 588
 Borowski Natan 76, 80, 376, 476, 556
 Boryska Anna 20, 557
 Bredy-Brzuchowska Danuta 445
 Brukalska Barbara 11, 51, 56, 57, 92, 110, 213, 524
 Brukalski Stanisław 11, 51, 56, 57, 92, 103, 105, 109, 110, 182, 188, 213, 304, 305, 356, 361, 362, 363, 380–382, 414, 477, 524, 532, 573
 Brzechczyn Krzysztof 22, 571
 Brzoza Tadeusz 89, 500
 Brzostowicz-Klajn Monika 558
 Brzuchowski Julian 243, 445
 Budzyński Marek 173, 412, 457, 475
 Bułhak Władysław 104, 558
 Bunin Andriej 234
 Burow Andriej 224
 Buszko Henryk 5, 6, 9, 12, 87–91, 146, 157, 196, 197, 199, 200, 559, 561
 Bylinkin Nikołaj 238

 Celiński Andrzej 42, 47, 559
 Chałcamp Witold zob. Tomasz Jastrun 140, 559
 Chełchowski Hilary 60, 575
 Chmielewski Jan Bohdan 300, 575
 Chmielewski Jan Olaf 57, 67, 108, 110, 147, 286, 357, 374, 434, 486, 497, 535
 Chojnacka Ewa 396, 567
 Chomątkowska Beata 21, 559
 Chruszczow Nikita 11, 31, 50, 146, 186, 187, 190, 192, 314, 326, 327, 393, 421, 455, 489
 Chyb Agnieszka 20, 98, 99, 106, 272, 565
 Ciarkowski Błażej 19, 21, 56, 559
 Ciborowski Adolf 137, 190, 191, 538, 555
 Ciesielska Dorota 410, 559
 Cieszyńska Ewa 136, 446, 555
 Corazzi Antonio 410
 Cymer Anna 18, 114, 464, 559
 Cyrankiewicz Józef 58, 59, 85, 146, 241, 364, 422, 428, 433, 448, 549, 550
 Czapelski Marek 18, 19, 21, 31, 32, 559
 Czarkowska Irena 221, 571
 Czarnek Stanisław 470
 Czermer Olgierd 468, 470, 562
 Czerniszewski 421
 Czerny Władysław (Schwarzenberg-Czer-ny, Szwarcenberg-Czerny) 411, 416, 500
 Czernyszew Sergiej 34, 235, 421, 444
 Czerwiński Marcin 174, 175, 559
 Czyż Jerzy 230, 457, 518, 546
 Czyżewska Elżbieta 18, 20, 35, 49, 57, 97, 212, 560
 Czyżewski Adam 18, 20, 35, 49, 57, 97, 212, 560
 Ćwizewicz Stanisław 349

 Damięcki Bohdan 441, 555
 Dankiewicz Katarzyna 29, 32, 42, 45, 49, 72, 115–117, 395, 396, 467, 492, 560, 562–564, 572
 Daranowska-Lukaszewska Joanna 77, 560
 Daszyński Ignacy 452, 560
 Dąbrowski Edmund 99, 438, 576
 Dąbrowski Jan 310, 576
 Dąbrowski Leszek 122, 460
 Di Quadro Giovanni Battista 463
 Dobrogojska Brygida 118
 Domaradzki Krzysztof 467, 468, 469, 489, 564

- Drabczyński Stanisław 439
 Drucki-Lubecki Franciszek 518, 561
 Drygas Bożena 9
 Drzewiecki Henryk 468, 469, 474, 562
 Du Chateau Krystyna (Szeronos Krystyna) 111, 372
 Du Chateau Stefan 111, 558
 Duda Michał 21, 560
 Dudek Antoni 12, 560
 Dudzińska Anna 91, 565
 Dunikowski Xawery 305, 362
 Durko Janusz 234, 565
 Dybczyńska-Bułyszko Anna 21, 560
 Dyszko Aleksander Salomon 81
 Dziekoński Olgierd 467, 469
 Dzierżyński Feliks 459
 Dziewulski Stanisław 65, 66, 67, 101, 137, 213, 278, 279
 Dzieciółowska Karolina 184, 560

 Eliasbergowie 45, 566
 Engels Friedrich 493
 Erentz Halina zob. Skibniewska Halina 49, 64, 65, 228, 318, 346, 508, 562
 Ettinger Paweł 235

 Fajans Andrzej 97, 561
 Faryna-Paszkiewicz Hanna 87, 92, 126, 561
 Fijałkowska Barbara 10, 29, 561
 Fijałkowski Wojciech 234, 565
 Filipczak Tadeusz 473, 565
 Franta Aleksander 87, 89, 90, 157, 199
 Frey-Bielecki Jan 79, 561
 Fruba Paweł 496, 561, 576
 Fryźlewicz Magdalena 20, 98, 99, 106, 272, 565
 Furman Jan 230, 457, 546

 Gadomski Bogdan 416, 561
 Gajewski Wiesław 120
 Gajkiewicz Aleksander 287
 Gałęzowski Józef 511
 Garliński Bohdan 19, 62, 64, 70, 77, 95, 111, 120, 123, 228, 305, 346, 508, 561
 Gasztold-Señ Przemysław 36, 568
 Gąsiorowski Antoni 406, 571
 Gelfreich Władimir 338, 505
 Gerson Wojciech 77
 Gieysztor Jerzy 119, 154, 370, 386, 487
 Ginsburg (Ginzburg) Józef zob. Jaszuński Józef 134, 135, 243, 253, 376, 505, 572
 Gliński Andrzej 561
 Goldberg Beniamin zob. Borejsza Jerzy 440, 575
 Goldberg Maksymilian 112, 366, 563
 Goldschneider Juliusz zob. Goryński Juliusz 137, 371, 383, 388, 563
 Goldzamt Edmund 5, 6, 9, 11, 12, 31–42, 44, 45, 52, 59, 75, 79, 94, 95, 104, 119, 122, 145, 159, 160, 178, 183, 204, 206, 208, 211, 212, 222, 224, 228, 231, 233, 237, 242, 243, 346, 365, 375, 392, 399, 421, 442, 443, 449, 460, 469, 471, 475, 482–484, 493, 509, 551, 559, 561, 568
 Goławski Kazimierz 328, 556
 Gomułka Władysław 59, 194, 404, 425, 426, 461, 478, 484, 514
 Gorbaczow Michaił 514
 Goryński Juliusz (Goldschneider Juliusz) 137, 371, 383, 388, 563
 Gorządek Ewa 114
 Gottfried Jerzy 13, 87, 89, 90, 157, 199
 Górski Jan 66, 473, 474, 564, 567
 Grabowska Halina 281, 555
 Grabowska-Hawrylak Jadwiga 21, 560

- Grabowski Jan 275, 276, 555
 Gradow Gieorgij 187, 188, 562
 Grocholski Stanisław 511
 Gropius Walter 146, 223, 380
 Grudzińska Danuta 120
 Gruszczyński Włodzimierz 89, 198, 571
 Gumulowska Teresa 111, 557
 Gurjanow Aleksander 38
 Gurjanowa Zofia 37
 Gutt Romuald 11, 21, 35, 36, 40, 46, 49, 64, 90, 91, 96, 98, 102, 113, 115, 133, 137-139, 183, 199, 207, 227-229, 237, 242, 318, 346, 367, 373, 379, 389, 392, 394-398, 401, 404, 492, 495, 502, 505, 508, 560, 562
 Guzicka Jadwiga 53, 54, 119, 160, 269, 311, 346, 385, 560
 Halabian Karol 187
 Hansen Oskar 114, 393
 Hardouin-Mansart Jules 189
 Hejman Anna 175
 Hempel Stanisław 129, 213
 Herbst Stanisław 91, 560
 Herse 516
 Heurich Jan 181, 292, 384, 385
 Hill Olivier 223
 Hirsch 516
 Hirsch Robert 107, 570
 Hitler Adolf 475
 Honzik Karel 214
 Hopfnstand Eleonora zob. Sekrecka Eleonora 291, 324
 Hrankowska Teresa 19, 20, 557, 570
 Hryniewiecki Ignacy 97
 Hryniewiecki Jerzy 5, 6, 9, 39, 57, 63, 64, 92-98, 110, 129, 137, 146, 245, 246, 257, 262, 323, 397, 398, 399, 423, 427, 447, 470, 485, 561, 562
 Idźkowski Adam 435
 Ignaczakowa Irma 221
 Ihnatowicz Zbigniew 5, 6, 9, 83, 97, 126-129, 182, 249, 263, 269, 270, 335, 399, 400, 427, 428, 450, 483, 547, 561, 572
 Ingarden Janusz 5, 6, 9, 98-100, 118, 126, 271-274, 310, 338, 438, 439, 485, 497, 563, 572
 Ingarden Marta 99, 100, 272, 273, 274, 310, 338, 438, 439, 562
 Iskierka Tadeusz 337
 Jabłkowscy 335
 Jabłoński Henryk 521, 562
 Jackowski Antoni 68, 562
 Jan Paweł II 461
 Jankowska Elżbieta 118
 Jankowska-Marzec Anna 89, 198, 571
 Jankowski Karol 335, 417
 Jankowski Konstanty 97
 Jankowski Stanisław 5, 6, 9, 11, 45-47, 63, 66, 67, 84, 100, 101-105, 137, 145, 146, 149, 165, 179, 213, 217, 275-277, 287, 290, 324, 360, 385, 425, 454, 456, 491, 558, 562, 564
 Janowski Tadeusz 273
 Jarnuszkiewicz Jerzy 484
 Jassem Michał 80, 476
 Jastrun Tomasz 140, 559
 Jaszuński Józef 134, 135, 243, 253, 376, 505, 572
 Jeanneret Pierre 525
 Jerzy I 154
 Jerzy II 154
 Jerzy III 154

- Jeżowska Katarzyna 562
 Jędruch Dorota 19, 571
 Jędrychowski Stefan 139, 243, 553, 554
 Jonkajtys-Luba Grażyna 65, 93, 562
 Jotkiewicz Władysław 395, 572
 Jowlewa Lidia 19, 20, 32, 557, 571
 Józefowicz Jerzy 230, 457, 546
 Juchnowicz Stanisław 5, 6, 9, 99, 105–107, 271, 272, 305, 312, 470, 485, 486, 488, 496, 497, 533, 534, 562
 Juliusz Cezar 327

 Kaczorowski Bartłomiej 518, 560
 Kaczorowski Michał 95, 213, 442, 443
 Kadłubowski Lech 220
 Kamiński Jacek 17, 563
 Kamiński Łukasz 36, 568
 Karakalla 200
 Karczewski Bogusław 394, 555
 Karłowicz Ryszard 5, 6, 9, 42, 44, 45, 46, 47, 49, 50, 104, 134, 312, 330, 370, 487, 557, 559, 563
 Karpńska Marta 19, 21, 571, 572
 Karpiński Zbigniew 44, 98, 156, 212, 294, 336, 340, 392, 437, 508, 570
 Katarzyna II Wielka 462
 Kersten Krystyna 563
 Kędziołek Aleksandra 21, 45, 557
 Kiciński Andrzej 457
 Kiecko Emilia 366, 563
 Kierbedź Jakub 286
 Klewin Jan 137
 Kleyff Zygmunt 129, 137, 469, 567
 Kłyszewski Waław 5, 6, 9, 11, 20, 27, 87, 107–109, 121, 123, 124, 160, 189, 197, 219, 227, 274, 319, 330, 333, 435, 437, 499, 503, 548, 558, 572
 Knothe Jan 11, 67, 84, 101, 102, 105, 149, 179, 213, 217, 258, 275, 276, 287, 288, 290–292, 294, 297, 298, 301, 302, 324, 340, 360, 384, 392, 425, 454, 491, 505, 568
 Kobielski Dobrosław 177
 Kocerka Hanna 138
 Kochański Aleksander 29, 243, 563
 Kołodziejski Jerzy 495, 496, 562
 Komorowski Krzysztof 416, 565
 Komorowski-Bór Tadeusz 101, 102, 279
 Konarski Stanisław 12, 56, 67, 127, 563
 Kontrym Bolesław 284
 Korngold Lucjan 76, 523, 542, 563
 Kortko Dariusz 91, 565
 Korzeń Janusz 563
 Kosecka Alina 508
 Kosecki Bolesław 508
 Kostrowicki Jerzy 535
 Kostyrko Teresa 13
 Koszycz-Witkiewicz Jan 70, 112, 127, 220, 235, 365, 392, 515, 564
 Koszewicz 474
 Kotarbiński Adam 5, 6, 9, 51, 52, 54–56, 254, 268, 341, 563, 564
 Kowalska Agnieszka 18, 20, 35, 49, 57, 97, 212, 560
 Kowarski Jerzy Feliks 336, 337, 556
 Koziński Stefan 448, 560
 Koziński Wiesław 381, 447, 448
 Krajewscy (Krajewska Helena, Krajewski Juliusz) 13, 14, 568
 Krajewski Michał 505, 568
 Krassowski Czesław 258, 343, 344
 Krier Léon 194, 325
 Krotkiewski Janusz 128, 266, 555
 Krzywda-Polkowski Franciszek 436
 Kumelowski Jerzy 119, 154, 386

- Kunkel Robert 113, 564
 Kupiec Zbigniew 500, 564
 Kurdys Małgorzata 140, 564
 Kurkowska-Budzan Marta 564
 Kurowski 169
 Kuszell Barbara 118
 Kusztra Zyta 561
 Kwiatkowski Eugeniusz 521, 562
- Lachert Bohdan 11, 21, 49, 53, 57, 76, 79, 80, 90, 92, 94, 110, 115, 116, 119, 127, 133, 134, 157, 182, 202, 221, 231, 255, 281, 305, 320, 321, 356, 362, 367, 370, 379, 392, 394–398, 414, 451, 468, 473, 475, 477, 480, 482, 484, 487, 559, 571
 Lalewicz Marian 78, 235, 236, 468, 512
 Lanci Franciszek Maria 108
 Le Corbusier właśc. Charles-Édouard Jeanneret-Gris 97, 126, 146, 241, 248, 332, 357, 363, 374, 448, 472, 490, 502, 506, 525
 Lec Jerzy 104
 Lenin Włodzimierz Ilicz 70, 119, 166
 Lenkiewicz Antoni 415, 564
 Leski Kazimierz 104, 283, 558
 Leśniakowska Marta 20, 70, 564
 Leśniak-Rychlak Dorota 19, 21, 88, 198, 567, 571, 572
 Lewicki Jakub 4
 Leyberg Wacław (Ostrowski Wacław) 66, 67, 101, 279, 392, 473
 Leykam Marek 11, 85, 93, 97, 103, 129, 137, 226, 246–249, 257, 258, 266, 267, 319, 322, 323, 339, 340, 344, 446–449, 451
 Ligarski Sebastian 565, 571
 Lilpop Franciszek 335, 417
 Locher-Książek Katarzyna 164, 555
- Loos Adolf 371, 389
 Lorentz Stanisław 519, 572
 Lubczyński Stanisław 53, 269, 346
 Ludwik XIV 78
- Łoniewscy 359
 Łoza Stanisław 435, 450, 511, 559, 564
 Łoziński Jerzy 269, 556
 Łukasiewicz Stanisław 253
- Majakowski Władimir 525
 Majchrzak Grzegorz 565
 Majczyk Joanna 21, 564
 Majewski Piotr 18, 19, 564
 Malicki Zaslav 57, 78, 83, 92, 109, 111–113, 213, 214, 217, 218, 228, 291, 315, 356, 359, 370, 383, 387, 443, 476, 486, 491, 497, 505, 564
 Malisz Bolesław 120, 137, 166, 497, 538
 Małcużyński Karol 270
 Małkowski Kazimierz 521, 564
 Marconi Henryk 329
 Marczewski Kazimierz 65, 66, 137, 138, 213, 244, 277, 278, 382, 440, 486, 497
 May Ernst 525
 Mączyński Zdzisław 52, 53, 359, 392, 397, 520
 Melchinkiewicz Tadeusz 83, 345, 346, 556
 Mendelsohn Erich 146
 Merrill John 418
 Michał Anioł 362
 Mickiewicz Adam 158
 Mielnikow Konstantin 187
 Mies van der Rohe Ludwik 326, 454
 Mijał Kazimierz 63, 422, 428
 Mikołaj II Romanow 462
 Mikołajczyk Stanisław 406

- Miller Romuald 66, 416, 477, 494, 561, 565
 Miller-Jankowska Maria 67, 111, 557, 569
 Miłkowska Marzanna 439
 Miłkowski Piotr 439
 Minc Hilary 30, 60, 61, 179, 298, 404, 534, 535, 536
 Minkus Michail 338, 505
 Minorski Jan 376, 392, 399, 400, 442, 471, 475, 482, 483, 494, 505, 509, 559, 565, 571
 Minorski Sergiusz 494
 Mokrzyński Jerzy 11, 20, 27, 87, 108, 121, 123, 160, 189, 197, 219, 227, 319, 333, 392, 435, 437, 499, 503, 548, 558
 Mołotow Waczesław 413, 459, 514
 Morawiński Jan 360, 566
 Morawski Stefan 13
 Mordwinow Arkadij 444
 Morris William 38, 206, 222, 231, 493
 Morsztynkiewiczowa Helena 110
 Mostowscy 219
 Mrówczyński Tadeusz 135, 572
 Mściwujewski Adam 88
 Muller Stefan 561
 Muthesius Hermann 222
- Nader Lidia 13, 565
 Nagabczyński Piotr 398, 566
 Najman Jan 414, 555
 Napoleon Bonaparte 327
 Nawadjan 525
 Niemiec-Niemirski Władysław 118
 Niemojewski Lech 77, 133, 134, 481
 Niewiadomski Stanisław 492
 Niezabitowska Elżbieta 21, 22, 565
 Nitsch Andrzej 20, 54, 80, 466, 499, 565
 Nitsch Ludwika 490
 Noakowski Stanisław 408, 429
- Norwerth Edgar 234, 494, 524, 565
 Nowicka Stanisława (Sandecka Stanisława) 437, 438, 567
 Nowicki Jacek 5, 6, 9, 12, 38, 42, 111–115, 134, 373, 383, 400, 401, 558, 559, 565
 Nowicki Maciej 212, 256, 332, 436, 437, 438, 441, 557
- Ochęduszek Rafał 88, 198, 572
 Oczko Patryk 566
 Odyniec-Dobrowolski Stanisław 436, 569
 Olędzka Danuta 21
 Olędzki Daniel 21
 Olkowski Roman 360, 566
 Olszewski Eugeniusz 494
 Olszewski Krystyn 117, 118
 Orłowski Bolesław 129
 Osiński 499
 Ostrowski Wacław (Leyberg Wacław) 66, 67, 101, 279, 392, 473, 579
 Owings Nathaniel 418
- Pacholczykowa Alicja 176, 566
 Paczkowski Andrzej 566
 Pakulscy 516
 Palladio Andrea 84
 Pałys Danuta 20, 569
 Panczakiewicz Władysław 138
 Pawluć Tadeusz 54, 269, 346
 Perret Auguste 223, 332, 395, 437, 510
 Perry Clarence 401
 Piaścik Franciszek 343, 344
 Piątek Grzegorz 20, 21, 36, 80, 124, 133, 134, 374, 566
 Piechotka Kazimierz 135, 136, 399, 566
 Piechotka Maria 399, 566
 Piela Tadeusz 486, 488, 533, 556

- Pieńkowski Romuald 73, 75, 473, 486, 497
- Pieńkowski Władysław 267, 446
- Pietrasiewicz Tomasz 174, 573
- Pietraszek Stefan 37, 207, 566
- Pietrzak Maria 374, 566
- Piłatowicz Józef 19, 36, 45, 72, 566
- Piłsudski Józef 327, 415, 518
- Piotrowska Anatolia 97, 417
- Piotrowski Roman 5, 6, 9, 11, 12, 33, 39, 41, 52, 56–62, 64–66, 69, 79, 82, 83, 92, 94, 96, 97, 103, 110, 139, 145, 146, 193, 211–215, 232, 256, 282, 283, 289, 304, 305, 347, 348, 402, 416, 420, 422, 442, 471, 495, 496, 535, 539, 566, 567, 572
- Piotrowski Zbigniew 396, 567
- Piprek Mieczysław 134, 337
- Plapis Witold 281, 396
- Plater-Zyberk Zygmunt 510, 556
- Płoski Stanisław 496, 498, 561
- Pniowski Bohdan 11, 19–21, 36–40, 46, 80, 98, 100, 101, 111, 113, 121, 124, 127, 133–135, 138, 141, 155, 179, 180, 183, 206, 211, 212, 218, 220, 224, 227, 228, 230, 235, 242–245, 273, 277, 329, 334, 335, 344, 345, 359, 363, 377, 395, 398, 407, 409, 410, 437, 449, 451, 483, 484, 491, 502, 505, 508, 509, 532, 542, 543, 558, 559, 566
- Polak Zbigniew Józef 329, 556
- Policht Piotr 16, 141, 567
- Poliński Jan 319, 567
- Popławski Błażej 518, 561
- Popławski Bogdan 134, 571
- Popow Vladimir 94
- Poprzęcka Maria 19, 20, 32, 557, 559, 571
- Portoghesi Paolo 238
- Prętczyński Zenon 89, 446, 555
- Prokopczyk Jerzy 397
- Prystor Aleksander 415, 564
- Przerwa-Tetmajer Michał 43, 119, 160, 269, 346, 376, 385, 487, 552, 556
- Przybylski Czesław 72, 502, 517, 518
- Przybylski Ryszard 396, 567
- Przyłubski Marcin 468, 482, 564
- Ptaszycka Anna 68
- Ptaszycki Tadeusz 68, 80, 103, 106, 259, 271, 274, 305–307, 370, 438, 470, 484–486, 497, 498, 533, 537, 538, 562
- Puterman Julian zob. Sadłowski Julian 396, 414, 563
- Putowski Stefan 65, 70, 137, 138, 213, 220, 440, 486, 497, 569
- Rajewski Czesław 93, 97, 257
- Rákosi Mátyás 548
- Rastrelli Bartolomeo 507
- Rembiszewski Wacław 220
- Rędziejowska Maria 311
- Ribbentrop von Joachim 514
- Rodowicz Jan 39
- Rogalska Katarzyna 30, 567
- Roguska Jadwiga 395, 560, 563, 564, 572
- Rohozińska Zofia 13, 14, 568
- Rokossowski Konstanty 459, 553, 569
- Romanowski Andrzej 72
- Romański Jerzy 83, 127, 249, 269, 335
- Rost 525
- Rostkowski Andrzej 74
- Rożyn Igor 242, 318
- Różański Stanisław 75, 105, 473, 485, 569
- Rudniew Lew 34, 180, 242, 318, 458
- Rutkowski Hipolit 112–114, 116, 365–367, 392, 491, 492, 564
- Rybacki Wiktor 359

- Rychłowski Stanisław 54, 128, 214, 290, 301, 432, 441, 484
 Rzędowski Marian 39, 184, 186, 187, 560
 Sacconi Giuseppe 192
 Sadłowski Julian (Puterman Julian) 396, 414, 563
 Sandecka Stanisława zob. Nowicka Stanisława 437, 438, 567
 Schäfer Bernadeta 20, 571
 Schayer Karol 78
 Schwarzenberg-Czerny (Szwarcenberg-Czerny) zob. Czerny Władysław 411, 416, 500
 Scott-Brown Denise 223
 Secomski Kazimierz 536, 572
 Sekrecka Eleonora (Hopfnstand Eleonora, Szach Eleonora) 291, 324
 Semka Ryszard 220
 Semper Gottfried 228
 Serafińska Maria 409, 569
 Sibila Leszek 98, 105
 Sieczkowski Tadeusz 44
 Siekierska Jadwiga 29, 176, 566
 Sielicki Wincenty 269, 556
 Sieński Hieronim 534, 568
 Sigalin Józef 11, 19, 20, 21, 30, 31, 36, 40, 41, 62, 67–69, 75, 76, 84, 101, 102, 133, 136–139, 141, 149, 159, 179, 188, 213, 216, 217, 232, 233, 267, 270, 276, 283, 287–290, 293, 298, 300, 302, 345, 346, 360, 365, 392, 393, 407, 408, 421, 422, 425, 431, 433, 449, 454, 459, 465, 490, 491, 548, 551, 553, 568, 571
 Sikorska Małgorzata 245
 Skalimowski Andrzej 19, 21, 30–32, 36, 38, 40, 41, 58, 74, 82, 102, 141, 557, 568
 Skibniewska Halina (Erentz Halina, Erenz-Skibniewska Halina) 49, 64, 65, 66, 228, 280, 318, 346, 508, 562
 Skibniewski Zygmunt 5, 6, 9, 11, 51, 65–70, 92, 101, 103, 110, 111, 114, 121, 136, 139, 213, 217, 221, 277, 279, 280, 285, 374, 384, 387, 392, 433, 440, 452, 456, 478, 501, 505, 507, 532, 539, 562, 563, 568, 572
 Skidmore Louis 418
 Skoczek Andrzej 485
 Skoczylas Andrzej 13, 569
 Skopiński Andrzej 230, 457, 546
 Skórewicz Kazimierz 435, 564
 Skrzekot Józef 44, 45, 104
 Skrzypczak Jerzy 463, 464, 559
 Słonimski Antoni 510
 Słowacki Juliusz 518, 519
 Smaga Magdalena 274, 307, 338, 439, 569
 Snoch Bogdan 426, 452, 560, 561
 Sokorski Włodzimierz 96, 191
 Sołtan Jerzy 97, 126, 146, 182, 210, 267, 374, 399, 401, 448, 478
 Sołtyński Roman 44
 Sołtysik Jolanta Maria 107, 570
 Soroczyński Jan 269, 555
 Soroka Mikołaj 78, 110, 214, 217, 359, 370, 386, 476
 Sosnowski Oskar 286, 403
 Speer Albert 194, 229, 325, 395
 Spórna Marcin 459, 569
 Spychalski Marian 56, 58, 59, 63, 81, 110, 130, 213, 240, 241, 411, 416, 424, 428, 452, 453, 461, 552, 569
 Stalin Józef 62, 70, 90, 124, 131, 134, 135, 180, 224, 303, 304, 337, 402, 433, 459, 461, 514, 515, 527, 528, 529
 Stamatello Henryk 232

- Starzyński Stefan 518
 Staszewski Stanisław 269, 556
 Staszewski Stefan 140
 Stefański Krzysztof 14, 15, 18, 569
 Stefański Tadeusz 463, 465, 556
 Stepiński Zygmunt 11, 19, 67, 84, 101, 105, 123, 149, 179, 213, 217, 276, 287, 288, 290–292, 298, 302, 324, 340, 360, 384, 385, 392, 425, 454, 489, 491, 506, 509, 563, 569
 Stokłosa Magdalena 101, 137, 523, 555, 562, 563
 Stokowski Władysław 437
 Strachocki Jeremi 128, 129, 569
 Strynkiewicz Franciszek 490
 Sulikowski Edward 37, 570
 Sumorok Aleksandra 13, 15, 20, 107, 569, 570
 Szustakiewicz Iwona 117
 Suzin Leon 77, 133, 135, 380, 481, 560
 Syrkus Helena 11, 19, 20, 21, 36, 44–46, 56, 57, 65, 78, 80, 90–92, 103, 104, 110, 113, 115, 119, 122, 157, 199, 213, 214, 231, 238, 241, 261, 305, 315, 347, 367, 370, 373, 377–380, 396, 398, 401, 405, 420, 433, 460, 475, 476, 480, 482, 486, 524, 531, 557, 566, 570
 Syrkus Szymon 11, 19, 36, 44–46, 56–58, 65, 66, 78, 80, 81, 90–92, 103, 110, 113, 115, 119, 122, 145, 147, 157, 183, 199, 213, 214, 228, 231, 238, 261, 305, 315, 347, 356, 367, 370, 373, 377, 378, 379, 380, 392, 396, 398, 401, 433, 434, 460, 476, 486, 505, 523, 524, 542, 566
 Syska Anna 13, 570
 Szach Eleonora zob. Sekrecka Eleonora 291, 324
 Szafer Tadeusz Przemysław 106, 113, 127, 570
 Szafer Władysław 536
 Szanajca Józef 21, 57, 305, 379, 414, 558, 559
 Szargut Bolesław 460, 567
 Szczepanik-Dzikowski Jerzy 218
 Szeronos Krystyna zob. Du Chateau Krystyna 111, 372
 Szkwarikow Wiaczesław 374
 Szmidt Bolesław 84, 572
 Szniolis Aleksander 65
 Szober Wincenty 79, 80, 133, 134, 396, 397, 480, 556
 Szpak Ewelina 564
 Szwankowska Hanna 234, 565
 Szwemin-Pater Hanna 541
 Szwidkowski Oleg 237, 493, 561
 Szyller Stefan 417
 Szymanowski Marian 111, 371, 372, 555
 Szyszko-Bohusz Adolf 88, 101, 197, 198, 236, 499, 567, 572
 Ślodziński Ludomir 88
 Śreniawa-Szypkowski Romuald 281, 570
 Świątkowski Wojciech 39, 570, 572
 Świda-Ziemia Hanna 570
 Świerczyński Rudolf 72, 92, 277, 367, 502, 504, 566
 Tatarkiewicz Władysław 88
 Telakowska Wanda 441
 Teodorowicz-Todorowski Tadeusz 164
 Toeplitz Teodor 57, 373
 Tołwiński Tadeusz 88, 110, 111, 115, 117, 127, 147, 198, 291, 355, 359, 360, 495, 513
 Tołwiński Stanisław 373
 Topolski Jerzy 406, 571
 Torańska Teresa 16, 140, 141, 145, 563, 571

- Tunikowski Roman 72, 136, 203, 204, 446, 449, 567
- Tworkowski Stefan 5, 6, 9, 12, 51, 68, 72–78, 80, 81, 110–112, 115, 133, 134, 208, 214, 217, 233, 240, 315, 359, 369, 370, 376, 396, 444, 445, 466, 473, 476, 494, 496, 499, 505, 571
- Tylbor Ludwik 287
- Tyrmand Leopold 97, 98, 571
- Tyszkiewicz Barbara 175
- Uchowicz Katarzyna 21, 45, 49, 557, 571
- Ufnalewski Józef 505
- Uniejewski Andrzej 310
- Venturi Robert 223
- Wacławek Zbigniew 212
- Walicki Michał 361
- Walter Fritz 262
- Wańkowicz Melchior 514
- Warchałowski Edward 135
- Wasiutyński Zbigniew 450, 451
- Ważyk Adam 16, 309, 310
- Wąsowicz-Korska Krystyna 99, 438
- Weinfeld Marcin 91, 95, 100, 114, 127, 177, 200, 201, 265, 272, 392, 491, 571, 582
- Wejchert Kazimierz 5, 6, 9, 115–120, 148, 162, 216, 307, 488, 501, 513, 542, 563
- Wenda Tadeusz 521, 564
- Werberg 523
- Węclawowicz Tomasz 89, 198, 571
- Wiechecki Stefan ps. Wiech 404
- Wieraszko Janusz 514
- Wierzbicki Eugeniusz 5, 6, 9, 11, 20, 27, 68, 83, 87, 107, 108, 109, 121–125, 160, 188, 189, 197, 219, 227, 319, 333, 334, 392, 435, 437, 446, 498, 499, 501, 503, 505, 548, 558, 571, 572, 582, 585
- Wierzbicki Jerzy 5, 6, 9, 117, 129, 130, 131, 511, 559
- Wierzchosławski Rafał Paweł 22, 571
- Wiktor Emanuel II 192
- Wirkus Maja 21, 45, 557
- Wiśniewska Halina 138
- Wiśniewski Michał 4, 12, 21, 88, 198, 273, 572
- Własow Aleksander 244
- Włodarczyk Wojciech 14, 18, 22, 64, 65, 96, 572
- Wojtycza Janusz 138
- Wolski Aleksander 5, 6, 9, 41, 52, 76, 81–85, 100, 107, 127, 145, 172, 213, 225, 268, 272, 307, 309, 312, 347, 360, 364, 365, 372, 470, 476, 485, 486, 487, 496–498, 509, 522, 524, 582, 585
- Wornbard Małgorzata 67, 111, 557, 569
- Wornum Georg Grey 223
- Wójcik Aleksandra 101, 137, 523, 555, 562, 563
- Wrona Stefan 395, 560, 563, 564, 572
- Wyspiański Stanisław 234
- Zabłocki Wojciech 396, 490
- Zachwatowicz Jan 11, 29, 36, 68, 102, 123, 176, 183, 235, 245, 392, 404, 420, 426, 434, 514, 519, 548, 558, 562, 572
- Zagórski Józef 536, 572
- Zakrzewski Mikołaj 59, 135, 572
- Załęski Krzysztof 519, 572
- Załuski Tomasz 13, 14, 15, 20, 569, 570
- Zamecznik Stanisław 98, 410, 470, 485, 559
- Zaremba Piotr 535, 557
- Zblewski Zdzisław 12, 560

- Zeidler Anna 13, 573
Zemła Gustaw 490
Zielińska-Meissner Urszula 57, 304, 573
Zieliński Jarosław 17, 20, 340, 558, 573
Zieliński Stefan 116, 117, 152, 307, 486, 497,
533, 534, 539
Zieliński Tadeusz 44, 52, 53, 294, 336, 344,
345, 556
Zientara Maria 500, 564
Ziętek Jerzy 91, 565
Zwierzchowski Andrzej 20, 557
Żakowski Juliusz 109, 373, 539, 549, 571, 573
Żdanow Andriej 160, 208, 364, 424, 443,
527
Żebrowski 452
Żeleński Stefan 488
Żemajtis Kiejstut 534, 536, 568
Żenczykowski Wacław 505
Żeromski Stefan 198
Żmudzińska-Nowak Magdalena 17, 563,
570
Żółtowski Iwan
Żórawski Juliusz 88, 198, 520, 558
Żukow Anatolij 32, 234, 235, 528
Żukowski Jerzy 345

SOCIALIST REALISM – ATTITUDES. STUDIES AND MATERIALS FOR THE HISTORY OF POLISH ARCHITECTURE

Summary

A book by Aneta Borowik, *Socrealizm – postawy. Studia i materiały do dziejów architektury polskiej* [Socialist Realism – Attitudes. Studies and Materials for the History of Polish Architecture] is devoted to socialist realism in Polish architecture with a critical edition in the form of an appendix of interviews conducted after the late 1980s and in the early 1990s by Tadeusz Barucki, architect, prominent historian and populariser of contemporary architecture. They document an extremely important part of the history of post-war Poland, namely the times of socialist realism (1949–1956), when architecture underwent a sudden turn described by the propaganda of the time as ‘national in form and socialist in content’. The first part of the book is devoted to the interviewees – their lives, but also the attitudes and strategies they adopted in the difficult post-war realities. The second part consists of transcriptions of these interviews.

Tadeusz Barucki’s interlocutors were the persons responsible for creating the programme foundations and implementing socialist realism in architecture: Stefan Tworowski, Jerzy Bogusz, Aleksander Wolski, Roman Piotrowski, Edmund Goldzamt, Ryszard Karłowicz, Adam Kotarbiński and Zygmunt Skibniewski. In addition to them, other creators of works regarded at the time as leading examples of socialist realism also voiced their opinion: The Party House in Warsaw (Wacław Kłyszewski, Eugeniusz Wierzbicki), Nowe Tychy (Kazimierz Wejchert, Hanna Adamczewska-Wejchert), Nowa Huta (Stanisław Juchnowicz, Janusz Ingarden), the Trade Union Building in Katowice (Henryk Buszko), Marszałkowska Housing Estate in Warsaw (Stanisław Jankowski), Mokotów (Zasław Malicki), and those who were at odds with socialist realism (Jacek Nowicki, Zbigniew Ihnatowicz or Jerzy Wierzbicki).

Tadeusz Barucki did an extraordinary job. He persuaded people who very often felt resistant to commenting on the times in which they lived to speak about socialist realism. He himself agreed to write the introduction to the interviews, and titled them ‘They’. This is no coincidence, as it was Teresa Torańska’s book *Oni* [They], an extensive interview with representatives of the Stalinist-era political nomenklatura, that inspired The interviews are a valuable source of information about a period in

Polish architecture that, despite numerous publications, is still not fully recognised. Particularly little is known about the mechanisms that were used to put this doctrine into practice, but also about the architects, employees of universities and design offices, students who were part of the system, and above all, little is known about the attitudes of the participants in these processes. Tadeusz Barucki distinguished several attitudes adopted and according to them divided the architects into the following groups:

1. idealists, who accepted the doctrine with conviction and began to design according to its principles,
2. ambivalent, who were not convinced but granted it credit and implemented the projects in its spirit,
3. opportunists and cynics who were unconvinced and unbelieving, but were motivated by financial gain or personal ambition,
4. intimidated, acting under economic or life coercion or out of fear,
and
5. unbelievers who did not want to do it and generally found refuge in areas of architecture far removed from the doctrine (industrial, exhibition, interiors) or left the profession altogether at the time.

Who was the originator and producer of the recordings? Tadeusz Barucki (1922–2022) was an architect, historian and tireless populariser of architecture. He was originally from Białystok. He studied architecture and art history. He began his professional work at the time of the proclamation of socialist realism in state design offices, first in Krakow and then in Warsaw. An important part of his professional engagement was his activity in the Association of Polish Architects; he was involved in the organisation of important events, such as the International Meeting of Architects in Warsaw in 1954 and the National Council of Architects in 1956, which ended socialist realism. He served as secretary general of SARP and vice-president for foreign affairs. From 1955 he undertook international study tours.

He tirelessly studied and documented important buildings of Polish and world architecture, established contacts with their creators, gave lectures and popularised the achievements of Polish architects. He was repeatedly rewarded for this, including the SARP Honorary Award. As a visiting professor, he visited 40 countries and gave over 400 lectures. He collected 200,000 photographs showing architecture from all over the world. His publication output is enormous and includes around 500 articles, dozens of books on architects and Polish and world architecture.

Redakcja
Magdalena Granosik

Projekt okładki
Natalia Borowik

Zdjęcia wykorzystane na okładce:

1. Rzeźba przekupki na Mariensztacie w Warszawie (rzeźbę wykonała w 1949 r. Barbara Zbrożyna)
2. Fragment muralu na Mariensztacie. Zdjęcia wykonane przez Autorkę (autor muralu nieznany)

Korekta
Alicja Uthke

Redakcja techniczna i łamanie
Małgorzata Pleśniar

Redaktor inicjujący
Przemysław Pieniążek

Nota copyrightowa obowiązująca do 31.12.2026

Copyright © 2025 by Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Wszelkie prawa zastrzeżone

Sprzysiamy otwartej nauce. Od 1.01.2027 publikacja dostępna na licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe (CC BY-SA 4.0)

<https://orcid.org/0000-0003-0157-7074>

Borowik, Aneta

Socrealizm – postawy : studia i materiały
do dziejów architektury polskiej / Aneta

Borowik. – Wydanie I. – Katowice

: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2025

<https://doi.org/10.31261/PN.4306>

ISBN 978-83-226-4593-2

(wersja drukowana)

ISBN 978-83-226-4594-9

(wersja elektroniczna)

Wydawca

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

ul. Jordana 18, 40-043 Katowice

<https://wydawnictwo.us.edu.pl>

e-mail: wydawnictwo@us.edu.pl

Druk i oprawa:

volumina.pl Sp. z o.o.

ul. Księcia Witolda 7-9

71-063 Szczecin

Wydanie I. Ark. druk. 37,0. Ark. wyd. 38,0. Papier offset 90 g. PN 4306. Cena 99,90 zł (w tym VAT)

Prezentowany materiał to unikatowy i niemający precedensu zbiór rozmów z szeroką grupą polskich architektek i architektów, które zostały przeprowadzone przez wybitnego krytyka architektury Tadeusza Baruckiego w latach osiemdziesiątych XX wieku i dotyczyły zaangażowania jego rozmówców w rozwój realizmu socjalistycznego. Rozmowy nie zostały spisane i opublikowane tuż po ich przeprowadzeniu, przez wiele lat nagrania tych rozmów uchodziły za zaginione.

Autorka prezentowanego opracowania odnalazła te nagrania i odtworzyła zapis rozmów, które odnoszą się do szczególnie ważnego okresu w historii rozwoju polskich miast oraz polskiej architektury [...]. Bardzo ciekawym i wartościowym elementem opracowania jest zestaw biogramów osób, z którymi rozmawiał Tadeusz Barucki. [...] Całość została uzupełniona o bibliografię, stanowi cenne opracowanie i źródło wiedzy o polskiej architekturze i urbanistyce drugiej połowy XX wieku.

Z recenzji dr. Michała
Wiśniewskiego

Książka jest poświęcona socrealizmowi w architekturze polskiej z krytycznym wydaniem w formie aneksu wywiadów przeprowadzonych w latach 80. i 90. XX w. przez Tadeusza Baruckiego – architekta, wybitnego historyka i popularyzatora współczesnej architektury. Dokumentują one niezwykle ważny fragment dziejów powojennej Polski, kiedy w architekturze nastąpił nagły zwrot ku formom wówczas określanym jako „narodowe w formie i socjalistyczne w treści”. Pierwszą część książki poświęcono rozmówcom – ich życiu i postawom przyjmowanym w trudnych powojennych realiach, druga to transkrypcje wspomnianych wywiadów. Rozmówcami były osoby odpowiedzialne za kreowanie podstaw programowych i wdrażanie socrealizmu w architekturze: Stefan Tworowski, Jerzy Bogusz, Aleksander Wolski, Roman Piotrowski, Edmund Goldzamt, Ryszard Karłowicz, Adam Kotarbiński i Zygmunt Skibniewski. Oprócz nich wypowiedzieli się twórcy Domu Partii w Warszawie (Wacław Kłyszewski, Eugeniusz Wierzbicki), Nowych Tychów (Kazimierz Wejchert, Hanna Adamczewska-Wejchert), Nowej Huty (Stanisław Juchnowicz, Janusz Ingarden), gmachu Związków Zawodowych w Katowicach (Henryk Buszko), Marszałkowskiej Dzielnicy Mieszkaniowej w Warszawie (Stanisław Jankowski), Mokotowa (Zasław Malicki) oraz ci, którym z socrealizmem było nie po drodze (Jacek Nowicki, Zbigniew Ihnatowicz czy Jerzy Wierzbicki).

patronat honorowy:

STOWARZYSZENIE ARCHITEKTÓW POLSKICH

Cena 99,90 zł (w tym VAT)

ISBN 978-83-226-4594-9

9 788322 645949

Więcej informacji

